

EVANGELIKUS ÓRÁLLÓ

EGYHÁZI ÉS TARSADALMI HETILAP

A HAZAI NÉGY EVANGELIKUS EGYHÁZKERÜLET HIVATALOS KÖZLÖNYE.

Megjelenik hetenként egy íven, a Hivatalos Közlemények, mint az Ev. Órálló melléklete, minden két hétben.

A kéziratot a szerkesztőhöz, a hirdetés szövegét és díját a kiadóhivatalba kell küldeni.

FELELŐS SZERKESZTŐ:

KOVÁCS SÁNDOR theol. akad. tanár
Pozsony, Konvent-utca 11. szám.

KIADÓHIVATAL:

HORNYÁNSZKY VIKTOR
hírlapkiadóhivatala, Budapest, V., Akadémia-u. 4.

A lap ára egész évre 8 kor., félévre 4 kor., negyedévre 2 k. A „Hivatalos Közlemények” melléklettel egész évre 10 kor., félévre 5 kor., negyedévre 2.50 kor. — A Hiv. Közl. a föllep nélkül egész évre 4 kor. — A Hiv. Közl.-t az anyaegyházak és felsőbbrendű iskolák ingyen kapják. Ára az Órálló megrendelőinek 2 kor., külön 4 kor.

TARTALOM: Dicsőség mennyben Istennek! *Mayer Endre.* — „Baptista-veszedelem”. *Sincerus.* — Oktatásügy. Középiskolai vallásnevelésünk és tanárképzésünk. — Külföldi krónika. Az „Evang. Bund” főgyűlése Hamburgban. *Krahulec Aladár.* — Egyházi élet. — Irodalom. — Karácsonyi melléklet: A Messias jön! *Sántha Károly.* — Karácsony. *Poszvek Sándor.* — Háború és béke. *Kapi Béla.* — Adatok a körmöcbányai ág. h. ev. egyházközség multjából. — *Raab Károly.* — XLVI. Zsoltár. *Carolus Christianus Küchler.*

Dicsőség mennyben Istennek!

Közeledik a karácsony; Urunk születésének napja. Ajtónkon zörget az Úr, hogy bebocsássuk s nálunk legyen és maradjon. Elhangzik újból: „Dicsőség a magasságos mennyekben az Istennek, a földön békesség és az emberekhez jó akarat!”

Vajjon csakugyan úgy van-e?

Dicsőítjük-e az Istent, ki a mennyekben lakik? Ha körültekintünk s megfigyeljük életünket, Isten dicsőségére szolgál-e? Templomaink sokszor üresek, az emberek nagyon megszokták már a templomkerülést; más eszmékkel telnek el, más ideálokért hevülnek, a melyek nem Isten országából valók, nem oda tartoznak s oda se vezetnek. Az evangelium egyszerű szava, mintha nem tudna úgy hatni, mint régen s mintha elvesztette volna az emberiséget boldogító erejét! A sok találmány, melylyel az emberi ügyesség gazdagította korunkat, a tudományok óriási haladása s különösen a természettudományok tapasztalaton alapuló megmérhetetlen ismeretkincse s a művészetek általános kultiválása otthon és a közéletben, mintha elbizottá tették volna az emberi nemet, mintha önmagát istenítve, megfosztotta volna trónjától az Istent!

Isten mellett természetszerűleg elvész a megváltó Istenember is. Mintha az a Jézus, kit nagy-pénteken sírba tettek, fel nem támadt volna, hanem sírjában maradt s elporladt... többé nem él s hiába valóvá lett a mi hitünk. Közel kétezer esztendő tűnt már el az idők végtelenségében... Krisztus evangeliuma mindig fényesen ragyogott... boldogított nemzedékeket, népeket... új világot alkotott, meleget, szívet hozott az érzéketlen bünbe süllyedt emberiségnek s most kétségeskedünk felette.

Meg kell állanunk s meg kell állítanunk a sötétségben élő s vakon haladó világot, fel kell világosítanunk s a krisztusi hit világa mellett újból oda kell vezetnünk a népet a bethlehemi jászol-

hoz, hogy hittel, meggyőződéssel zengje: „dicsőség a magasságos mennyekben Istennek”.

Istenünk most is az az áldó kegyelmes atya, „ki az ő napját feltámasztja mind a gonoszokra, mind a jókra és esőt ad mind az igazaknak, mind a hamisaknak”.

Jótevéseit most is elfogadjuk s élvezzük, hisz a mink van, mind tőle ered s érezzük, ha komolyan veszszük az életet, hogy nélküle semmik vagyunk!

Krisztus urunk születése napján vessük le az ó embert s öltözzük fel az újat, hogy megújulván, szivünkben zenghesse ajkunk igazán „Dicsőség a magasságos mennyekben Istennek!”

Van-e a földön békesség?! Kavarg az egész emberi nem! A messze keleten lezajlott ugyan a véres nagy háború, a melyben százezreket halmozva gyilkolt az emberi önzés, de helyette még veszedelmesebb öldöklés folyik a szomszédban, a melyben a testvér a testvért, a szolga az urát, az az úr a szolgáját, a szegény a gazdagot s a jólétben dúslakodó az inségest, kicsiny a nagyot s a gyenge az erőst támadja s könyörtelenül öldöklí egy jobb létért, küzd és tűr a nép élte utolsó lehelletéig, mert a vele született, de elfojtott szabadság s egyenlőség után való vágy üzi, hajtja s még gyilkossá is teszi. Hazánkban osztály osztály ellen, népfaj népfajra, felekezet felekezetre támad és kér, követel, véd és tagad jogokat s az egész társadalmat feldúlta az ádáz küzdelem.

Lehet-e ott béke, a hol az Istent nem tisztelik, nem imádják s akaratának ellenszegülnek? Lehet-e békében az, a ki harcban áll az Istennel, egyetlen legfőbb gyámolítójával?!

Ime jó a békekirály, békét hoz minékünk, áldást oszt mindenfelé kunyhóban s palotában, kicsinynek nagynak; fogadjuk őt sziveinkbe: „Hozsánna, a ki jó az Ur nevében.”

„És az emberekhez jóakaratot”. Jóakaratot, szeretetet, szelidséget, elnézést hozott s terjesztett

az emberek között! „Boldogok az alázatosak“, „boldogok az irgalmasok“, „boldogok a kik háborúságot szenvednek az igazságosságért...“ így kiált az Úr! S vajjon a boldogságnak ezen feltételei megvannak-e bennünk?! Ha szívünket nem a jó indulat vezérli, hanem az önzés, boszúság, gyűlölet s üldözés, élhet-e köztünk a krisztusi jóakarát? Ha embertársaink szemében észreveszszük a szálkát, a magunkéban a gerendát sem, uralkodhatik-e a krisztusi jóakarát? Ki van zárva még annak ismerete is, rosszabbak vagyunk mint a pogányok, a kik legalább azért voltak jók másokkal szemben, hogy ne lássák maguk körül a nyomort s finom idegzetüket ne sértse az utca durvasága! Rosszabbak a farizeusoknál, a kik legalább hiúságból tanúsítottak jóakarátot honfitársaikkal szemben. A nagy osztályharc, mely közöttünk dúlva számtalan példáját adja a könyörtelen önzésnek, a socialistikus kérdések egész özöne mutatja az emberi jóakarát hiányának s a rosszakarát bőségének! Jöjj el közzünk óh Urunk Jézusunk! Szállj mi hozzánk s maradj velünk, hogy a te szereteted uralkodjék lelkeinken, sarkaljon s erősítsen nemes tettekre, hogy példádon buzdulva a te jóakarátod töltsön el embertársainkkal szemben s legyen békeség a földön minden népek között. Áraszd a te békédet hazánk minden népeire, hogy mint fiaid testvérekként szeressék s becsüljék egymást, hogy a boldogságot, melyet a téged szeretőknél ígértél, megtalálhassa s megszerezhesse minden lélek, minden szív!

Öntsd belénk a te Lelkedet, hogy megismerhessük az Istent, a te Atyádat s a mi Atyánkat s őszinte szívvel tudjuk elmondani a te születésedet hirdető angyalokkal: „Dicsőség a magasságos mennyekben az Istennek“.

Mayer Endre.

„Baptista-veszedelem“.

Magam ugyan nem hiszek benne, nem is félek tőle. Mióta azonban a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium f. év nov. 2-án kelt 77.092. sz. a. rendeletével a baptistáknak hitvallását és szervezetét elismerte: egyházi lapjainkban riadóként hangzik a baptista-veszedelem harsonája s lelkészi körökben megszületett egy új terminus technikus, hogy most már nekünk „félni kell“, mert itt az ellenség, a mely elnyeléssel fenyeget. És mozgás tapasztalható mindenfelé. Ám a ruganyosabb lelkeknek nem felel meg a resignáló „félni kell“ jelszava: őket a „tenni kell“ elve vezérli. S mozgásba szeretnének hozni mindenféle rendőri eszközt, hogy a veszedelmes ellenségre ráüssenek s azt megsemmisítsék; a miben kétségkívül van nemes motívum is, de még több naivság és korlátoltság.

Hát magam is a „tenni kell“ párthoz állok, de nem a „félni kell“ jelszavától vezetettve; sőt ama „tenni kell“ irányát is egészen másképp határozva meg. Hanem tartunk csak egy kis rendet gondolataink előadásában.

Először is kérdelem: vajjon a baptisták elismerése törvény szerint, közjogi szempontból, sérelem-e? Bizonyosan nem. A kormány, a midőn e lépést fentidézett rendeletével megtette s a baptisták felekezetét, mint felekezetet az 1895. évi XLIII. t. c. alapján elismerte, csak *törvényes köteleességét teljesítette*. Nem úgy áll a dolog, mintha joga lett volna a baptisták elismerést kérő folyamodványát elvetni: ellenkezőleg úgy, hogy *nem volt joga azt megtagadni*. Hogy egyébként mily indokok vezették e kérdés elintézésénél, az a tény szempontjából teljesen közönyös. Mi itt nem politizálunk. Nekünk itt politikai motívumokat a dologba keverni nem lehet, nem szabad. Mi vegyük a tényt magát s konstatáljuk, hogy az természetes és szükségszerű revelációja a *kulturállam* eszméjének, a melynek minden egyes polgára egyaránt kedves és értékes s a mely nem tartja magát jogosítottnak arra, hogy a hit és lelkiismeret dolgában egyes polgárait korlátozza avagy velök szemben erőszakot alkalmazzon: ellenkezőleg, minden egyes polgárának megadja az őket természet szerint megillető jogot, hogy kiki keresse a maga üdvösségét, a hogy akarja, ha egyébként az állampolgári köteleességekkel semminemű kollízióba nem jön.

Ám ha államjogi szempontból a baptisták elismerését nem kifogásolhatjuk, sőt csak helyeselhetjük: még sokkal inkább áll ez *protestáns hitelvi szempontból*. A reformáció csak két elvet ismer el feltétlenül kötelezőnek s normáló erejűeknek: egyik a *materiális elv*, t. i., hogy kiki a maga *személyes élő hite* alapján üdvözl; a másik az e *materiális elvet* kiegészítő s egyúttal helyes korlátok között is tartó *formális elv*, t. i., hogy hitnek és életnek egyedüli normája s szabályozója a *szentírásban foglalt Istennek Igéje*. E kettős elvvel áll avagy bukik, a mi csak a reformáció lelkétől lelkezett. E kettős elv alapján tagadjuk meg mi minden világi hatalmasságnak, hogy lelki világunk legszentebb, mert legbensőbb s legszemélyibb dolgába, a hitnek s ebből fakadó üdvösségnek kérdésébe szentségtörő kézzel beleavatkozzék. De vajjon ez elv, *mert elv*, nem azonos értékű és jelentőségű-e *mindenkivel szemben egyaránt*? És vajjon van-e jogom én nekem, a ki ez elv alapján az én személyes szabadságomat hangoztatom a hitben, ugyane szabadságot mástól ugyane dologban megtagadnom? Avagy csak nekem szabad-e a magam benső személyes hitmeggyőződése szerint keresnem az én üdvösségemet: de másnak már nem, avagy csak úgy, a mint az nekem tetszenék? Vigyázzunk, nehogy a reformáció szellemörökében a farizeusok szerepére vállalkozzunk, a kik egyedül tartották magokat szenteknek, tisztáknak — de tudjuk jól, hogy Jézus másként ítélte meg őket.

Reményem, az elmondottakból senki sem fogja velem szemben azt a következtetést levonni, hogy: ime a szektáriusok prókátora. A baptizmus nekem ugyan nem kell. Az én lelkemnek a keresztyén felekezetek közül egyedül a *tiszta lutheri reformáció elvi felfogása* felel meg, mert a fentebb hangoztatott kettős elv alapján abban látom én a *keresztyén ember szabadságának klasszikus és soha többé meg nem ingatható erősségét*. S tisztán látom, hogy a baptizmus is, mint más egyéb szekták, bizonyos érzelmi fonákság képviselője. Ám ha fonák is, de mert nemes érzelmi indítékból fakad: épen nem megvetendő, de le nem kicsinylendő, se farizeusi göggel el nem ítélendő. Ellenkezőleg, ha ellene „*tenni kell*“; hát először is ismerjük meg lényegvalója szerint s akkor majd meg is találjuk vele szemben az orvosságot és a védelmet is.

Valóban mosolyognom kellett a felett, a midőn olvastam, hogy egyes buzgó lelképásztoraink ismételve sürgették e lap szerkesztőjét, hogy közölje le ő is a

baptisták hitvallását s még inkább elfogott a humoristikus hajlam, a midőn láttam, hogy egyik ev. ref. egyházi lap azt tényleg meg is cselekedte s így maga állott be a maga költségén a baptizmus kolportörjének. Méltóztasanak elhinni, hogy annak, vajjon a baptizmus Lutherhez avagy Kálvinhoz áll-e közelebb, vajjon a keresztelezés avagy a predestináció kérdésében ezt avagy azt a felfogást vallja-e, a dologhoz édes kevés köze. Theologusok inyenccfalatja ez csak, de nem a népe, a melyet egészen más érdekek vezetnek.

E mellett ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a szekták mindig és mindenütt bizonyos *vallásos szükség-érzetből* keletkeztek és keletkeznek. Szülőméhök a vallásos — és ha mindjárt túlzó, rajongó vagy épen kifinomodott, de mindenesetre és mindig vallásos — kegyesség, a mely még beteges megnyilatkozásában is tiszteletreméltóbb, mint a farizeusi önteltség és gög. S lépjenek bár sokan tisztátalan okokból a szektákba (mert ilyenek is akadnak elegenden) s hordjon a szekta mélyében bármely beteges csirákat: az az egy bizonyos marad, hogy egészében komoly vallásos érdek képviselője az s hogy a legtöbben kegyes vágyakozásból magasabb tökéletesség után lépnek abba át. Ezek bizony nem amolyan „férges” elem csupán, a melyre csak egy refrain van, hogy „hulljon” (a mint sokunknak a baptizmus és nazarenizmus ellen ez elvben merül ki egész bölcsesége) ellenkezőleg azon elem ez, a melynek elvesztét *épen egyházi életünk* szempontjából a magam részről egyenesen kárnak, igen nagy kárnak tartom.

S vajjon miért hagyják el ezek az egyházat? Tán egyik-másik dogmatikai subtilitás miatt? Ugyan ki hinné ezt el? Hiszen a nép épen nem theologizál! Avagy esetleg igenis dogmatikai subtilitások miatt; mert t. i. dogmákkal táplálták őket és nem az Istennek Igéjével... Ezért aztán hátat fordítottak a mi dogmáknak, hogy keressék az Igében magát a Krisztust: persze a magok felfogása, érzelme és judiciuma szerint... Bizonyos dolog, hogy mi az egyház institúcióját túlságosan előtérbe állítjuk. Az egyház igenis szükségszerű s Istentől rendelt institúció, arra való, hogy az Ige és a Szentségek által vezesse, nevelje, emelje a lelkeket az *Isten országára* felé. Ám de *csak eszköz* és nem cél. És mi mégis mit cselekszünk? Nagyobbra teszszük az institúciót, mint a minék szolgál, t. i. a lelkek üdvösségét. S a helyett, hogy hagynók az Ige egyedüli normáló tekintélye alatt a lelkeket hitökben teljesen szabadoknak, az általok meg nem értett, mert felfogásokat túlhaladó dogmák túlzott hangoztatásával lelki kényszert alkalmazunk reájok; előtérbe állítjuk a papi hivatal, a kulcsok hatalmával, az egyház fegyelmező rendszerével s ily „positív” eszközökkel igyekszünk megtartani azokat, a kik előtt az eszközök már hitelöket vesztették.

Nem, atyámfiak. Ha „tenni kell”, hát tegyük azt, a mit egyedül helyesen tenni kell és lehet: legyünk lelkipásztorok a szó nemes értelmében s vegyük a lelkeket egyedül és kizárólag önmagukért s ne az egyházakért lelkipásztori gondjainkba. Majd az ilyen egyénekben virulni fog aztán az egyház is. Lelkipásztorkodásunknak pedig egyetlen eszköze legyen Istennek Igéje, de ne csak a szószékről és ne csak a nyelvünkön, hanem a sziveinkben s odakünn az életben is. Hirdessük csak magát a Krisztust és ne a róla szóló tant, a mely bármely érdekes és fenséges legyen is a theologus értelemnek, de hidegen hagyja az egyszerű elméket. Hirdessük úgy, mint Pál apostol tette, hogy egész valónk a Krisztus élő prédikációja legyen a szeretetben. Vagyis igyekezzünk az Igét életre váltó igaz lelkipásztori munkánkkal hatni a népre és nem a papi tekintéllyel. Igyekezzünk

őt az Igéből szeretettel meggyőzni tévedéséről és nem rendőri beavatkozások után sopánkodni vele szemben. Igyekezzünk ily módon a lehetőségét is kizárni annak, hogy másutt keresse a Krisztust... És ha mégis eltevélyedett, akkor sem átkozni, szidalmazni, gyűlölni őt: de otthagyni a 99 igazat s utána menni a századik eltevélyedettnek, a mint Urunk Jézus Krisztus megmutatta... Ne feledjük, hogy a szekták csak a *betűhit mellett burjánozhatnak fel, mint az élőhit idétlen hajtásai* s hogy így velök szemben csak egyetlenegy menedék van, de ez aztán teljesen elegendő és biztos menedék is ám: maga az Isten lelkében való tiszta élő hit. És az Isten lelkében való tiszta élet, a mely e Lélek egyetemességénél fogva mindenkinek biztosítja otthonát s nem enged senkit idegenbe elkalandozni és az ősi megszentelt forrásokot elhagyni.

Azért első feladat: megnyugodni a baptisták felekezetének elismerésébe, sőt e tényt egyenesen a reformáció elvi győzelmeként fogni fel s méltatni. Aztán meg: tanulni. Megtanulni, hogy a baptizmus ellen nem a szeretetlenség, nem a kényszer, nem a megtorlás, nem a betű s nem az institúciók védik meg egyházunkat: hanem egyes-egyedül az Isten Igéjéből sugárzó élő hit, a melyet eltölt a szeretetnek, az igazságnak és a szabadságnak a lelke! Ez a mi egyetlen reformációi örökünk: csak hűtlenség ne legyünk hozzá s bizony nem lesz okunk még a poklok kapuitól sem rettegni. *Sacerus.*

OKTATÁSÜGY.

Középiskolai vallástanításunk és tanárképzésünk.

A középiskolai vallástanításnál előzetesen bizonyos alapvető kérdésekkel kell tisztába jönnünk.

Ilyen kérdés első sorban, hogy milyen helyet foglaljon el a vallástanítás középiskoláinkban? A felvett kérdés eldöntésénél a legjobb kalauz maga a történet.

Az utóbbi időben a vallástanítás a többi tárgyak tanításával szemben mindinkább háttérbe szorult. A vallás valósággal senki, illetőleg mindenki tárgya volt. Annak tanításához se hajlam, se képesség, se szakértelem nem kívántatott. Rendszerint arra bízták, a kit másra használni alig lehetett. Tehát olyan mostoha, mindenkitől lenézett, megvetett gyermek vala, a kit szívesen senki sem gondozott.

A korszellem gyökeres megváltozása hozta ezt ilyen magával és különösen az a nagy ellentét, mely a modern természettudományok fellendülésével az ú. n. tudományos és a vallásos világnézet között kifejlődött. A min egyébként nem is igen csodálkozhatunk, mert míg a többi tudományok a haladás szelleme előtt tág kaput nyitottak, a vallás hagyományörizte kapuja az előtt igen soká, egész a legújabb időkig egészen be vala zárva.

Igy szorult háttérbe, részben saját hibáinkból, a vallástanítás ügye középiskoláinkban.

Pedig egész jogtalanul. A vallás, miként az embernek magának, úgy az iskolának is kell, hogy szíve és oltára legyen. S ha ez áll, úgy a vallástanítás sem lehet csupán egy tárgy a többi mellett, hanem közös tárgy. Az evangéliumi protestáns középiskolákban voltaképpen minden tanár már nevével fogva is vallástanár. Ha nem az, vagyis ha ő a maga külön, részlet vagy szaktárgya tanítása alkalmával, nem ugyan directe, hanem indirecte s kiváltképpen személyisége által növendékeire vallásérkölcsei irányban képzőleg és fejlesztőleg hatni nem tud: úgy iskolánknak nem áldása, hanem egyenesen átka s mint ilyen: ense recidendum!

Mint sarkalatos tételt kell egyházi szempontból felállítanunk, hogy a mi középiskoláink *ág. hitv. ev. középiskolák*. Épen azért a *vallóstanítás reformja* a mi szempontunkból egyet jelent *középiskoláink reformjával*. Még ma talán ezt a reformot megvalósíthatjuk, holnap esetleg már késő lesz.

Egy nagyot kell fordítanunk ez állapotokon, egy gyökeres elvi változtatást kell végrehajtanunk.

Eddig középiskoláinkat szinte vehemens erővel és igyekezettel igyekeztünk kiforgatni evangeliomi protestáns, vagy mondjuk keresztyén jellegükből és fokról-fokra nemcsak külsőképen, hanem bensőképen, szellemben is államosítani.

Az államosítással pedig együtt járt az elvallástalanodás vagy legalább is a vallás, közelebb az evangeliomi keresztyén vallás s egyház iránt való elközönyödés. E bajon a külön vallástanári intézmény épen nem segített; ellenkezőleg az csak ártott, mert megerősítette a többi tanárokat abban a hitben, hogy a vallás dolga rájuk nem tartozik.

Hát itt a főbaj. Ezen kell valahogy segítenünk és ezt csakis úgy tehetjük, ha iskoláinkban az eredeti evangeliomi protestáns szellemet újra meghonosítjuk.

Volt idő, mikor a keresztyén egyház minden iskolájában a vallás volt a nevelés és tanítás központja, sőt a mikor az összes többi tantárgyak mind a vallástanítás szolgálatában állottak.

Ezt a kort ne óhajtjuk vissza. A mi egy irányban túlzás, ez más irányban is az.

A középiskolának nemcsak szorosan vett vallási, hanem általánosműveltségi, tehát tudományi célja is van. Az ú. n. világi tudományokat tehát pusztán azzal a céllal tanítani, hogy minél vallásosabbak, illetőleg a vallás dolgaiban minél tudósabbak legyünk, egyoldalúság s a mai viszonyok közt a legnagyobb hiba volna. Ma az irodalom, a történet, a nyelvészet, retorika, dialektika stb. nem csupán csak arra valók, hogy a vallásos költészet, bibliai nyelvek, szent történet s egyházatyák iratainak megértését lehetővé tegyék.

Hanem igenis azt a szellemet és elvi álláspontot, melyet részben már a humanizmus s nyomában a reformáció életre keltett és elfoglalt, azt, mint az egészséges haladás szellemét és elvi álláspontját úgy vallási s egyházi, mint tudományos szempontból nekünk is újra életre kell keltenuünk és alku nélkül elfoglalnunk.

S mely szellem és elvi álláspont volt ez?

A régi humanisták erre ezt a feleletet adták: *iskoláinkban az antik szellemet egyesíteni kell a keresztyén szellemmel*. „Parnassus völgyében — mondja Petrarca — a pegazi forrásokból való ivás nem elégséges: a gyermekeknek a Szent-Irás egyetlen mennyből fakadó élő vizéből kell inniok. Mert sokkal boldogabb egy ama kicsinyek közül, a kik áldott Jézus benned hisznek, mint Plato és Cicero, kik minden ő tudásuk dacára téged nem ismertek“.

Ma pedig ugyanezt az igazságot így fejezhetjük ki: *iskoláinkban a modern szellemmel egyesíteni kell az igazi evangeliomi protestáns keresztyén szellemet*.

Alljon a központban oltárként minden iskolában az evangeliomi vallás s legyen az egész nevelés és tanítás végső alapja és célja, zománca, fénye és illata a vallásosság. Mert isten félelme minden bölcsesség kezdete. Kegység nélkül semminek sincs értéke.

Ezt az igazságot Luthertől tanultuk. Ő ugyanis nemcsak az egyháznak, hanem az egyházban az iskolának is reformátora volt. A megreformált egyház egyetlen kincsét, a bibliát, az evangeliomot édes lányának, az iskolának is átadta. Alapelveként jelentette ki: „Isten

igéje uralkodjék az államban, az egyházban és az iskolában is.“ Azért — úgymond — a hol Isten igéjét megvetik, oda ne vigye senki gyermekét, mert a Szent-Irással való foglalatosság nélkül az iskolák a pokol kapui“.

S tudjuk, a Luther által megvetett alapon főként Melancthon kezdeményezésére és irányító vezetése mellett egész sereg tudós evang. iskola s gymnasium keletkezett s míg ők éltek s holtuk után is még egy jó ideig ez iskolákban csakugyan a vallás, a biblia volt a központ s a köré sorakoztak a többi tárgyak (latin, görög, héber, történet, geographia, természettan, matematika stb.) mind.

Ez iskolák az evang. keresztyénnevelés eszményét szolgálván, valóban evang. keresztyén iskolák voltak.

De egy század és megváltozott minden. Elméletben a vallás, a biblia maradt ugyan a nevelés és tanítás alapja tovább is, ámde a valóságban a vallás és a többi tárgyak rovására kezdett előtérbe nyomulni a *latin* s vele a vallásos képzés helyett a klasszikus képzés, a keresztyén szellem helyett a pogány szellem. A Sinai, Sion s Hermon helyett cseréltek Olymppallal, Helikonnal s Parnassussal; Orpheus lyrája kiszorítá Dávid citeráját. Az evang. keresztyén iskolából latin iskola lett, a nevelés és tanítás végső alapja és célja, zománca, fénye, illata lett a latin fecsegés.

S ugyan mi idézte elő ezt a nagy, ezt a gyökeres változást. A vallás, a biblia, az evangeliom avultak talán el? Szó sincs róla. Győzött a latin, illetőleg a klasszikus szellem, mert az igazi evang. keresztyén szellem kihalt, mert a vallástanítás elkoresosodott.

A bibliát, az evangeliomot magunk toltuk félre s az Isten Igéje helyett kormányra ültettük az emberek beszédét, az éltető lélek, szellem helyett a holt betűt, az élő hit helyett a holt tant. Az egész vallástanítás kátémagolásból s dogmatikai kérdések felett való disputálásból állt; beleveszett az üres formalizmusba és intellektualizmusba. A philanthropok próbáltak ugyan segíteni e bajon, de az ő orvosságuk a betegségnél is rosszabb volt. Kiadták a humanizmus jelszavát: ámde ők a humanizmus alatt már nem a keresztyén humanizmust, hanem valami szintelen és alakatlan eszmét értettek. Így érthető, hogy a klasszikusok feltétlen uralma alatt lassanként teljesen megromlott iskoláinknak szelleme, a mennyiben minden valláserkölcsei alapot elvetettek.

Míg e vallástalan szellem csak az iskolák falai között huzódott meg, addig csak elviselhető volt a baj, de mikor aztán künn a társadalmi élet terén is kezdett jelentkezni és romlásnak indult az egész népelet, gondolkodóba estek a nemesebb szellemek. S bekövetkezett a XIX. század folyamán a kísérletezések kora.

Az elhagyott szent oltárt persze eszük ágában sem volt újra felkeresni. Azt, hogy vallás, közelebb evang. keresztyén vallás nélkül *embert* s így hát tudós embert nem lehet nevelni, a vezető körök sehogy sem tudták megérteni, azért a modern szellemnek a keresztyén szellemmel való egyesítésére még csak nem is gondoltak. Ők minden bajt a túltengő latintanításra hártottak. Épen azért kezdik a latint háttérbe szorítani s helyébe előbb a matematikát, majd a természettudományokat, majd mikor látták, hogy nevelés események nélkül absurdum, a nemzeti nyelvet, irodalmat, történelmet tolni.

Ez a kor volt s ez még részben ma is a modern materialistikus és atheistikus szellem grasszálásának kora iskoláinkban, a mikor a legmostohábban kezelt tantárgyak épen a nevelés oktatás alapvető szent tárgyai: a vallás és bölcselme! Amazt mellőzve üres maradt a tanulók szíve s elzüllött jelleme, emezt mellőzve pedig üres maradt a tanulók feje s béna a gondolkodása.

Ez iskolák neveltje — sajnos — a mai jobbára léha nemzedék és proletárnépség, a melynek Istene a has s jelszava: ede, bibe, lude, post mortem nulla voluptas!

Idáig jutottunk a gymnasiumainkkal!

Szédítő örvény, a melybe rohanunk. Jó, hogy észrevettük s hogy a középiskolák s azokban főként a vallás-tanítás reformját napirendre tűztük.

(Vége köv.)

KÜLFÖLDI KRÓNKA.

Az „Evang. Bund“ főgyűlése Hamburgban.

A 300,000 tagot és 1280 főkegyeletet számláló „Evang. Bund“ ez idén október hó 8-ika és 12-ike között tartotta Hamburg kikötő városban főgyűlését.

Köztudomású dolog, hogy ezen evangélikus szövetség, ezen hatalmas egyesület írásban, röpiratokkal és előszóval főleg az ultramontanizmus és klerikalizmus kinövéséi ellen küzd s a protestáns öntudat ébresztésén fáradozik. Az „Evang. Bund“, mint azt a f. évi főgyűlésen *Fikenscher* lelkész (*Fürth*-ből) a klerikális gyanúsításokkal szemben hangsúlyozta, „nem politikai párt és nem is lesz azzá; de sokkal *nagyobb* valami, szervezetének mélyebb alapja van bármely politikai pártnál“. Hogy ez így van, annak bizonyága nemesak az a tény, hogy tagjai sorában a világi tagok mellett sok egyházi férfiú — lelkész van; hanem az a körülmény is, hogy a főkegyesületek közül — némelyek a biblia terjesztésével s evangélikus egyházak szervezésével foglalkoznak s közgyűléseiket mindig istentisztelettel nyitják meg. Így például a f. évi főgyűlésen, a gyűlést megelőzőleg okt. hó 8-án Hamburgban 9 templomban volt egyszerre ünnepi istentisztelet. A f. évi főgyűlésnek főleg két előadása s referátuma köti le figyelmünket; azután két határozati javaslata és a *lubecki* kirándulás. Az első előadást az agilis *zwickau* egyháztanácsos (Kirchenrat), dr. Meyer tartotta, fejtegetve a *protestantizmusnak helyzetét a német birodalomban*. A protestantizmus helyzete szerinte nem olyan rózsás és consolidált, mint azt sokan hiszik. Jóllehet hatalmas erők felett rendelkezik; de azok távolról sincsenek kellően kihasználva s felélesztve. Róma már 35 év óta buzgólkodik egyházi s iskolai téren, az evangélikusok alig 20 év óta és nem elég serényen. A közömbösség még nagy; sokan mélyen alusznak még a lelkészek közül is. A régi ellenség azonban működik s ébren van. Beszédje végén egy jobb kor hajnalhasadását reméli.

Hasonló előadást tartott *Bayer*, a nyugalmazott fő-kormánytanácsos (Oberregierungsrat a. D. Zoppotból): „a németiség és protestantizmus helyzetéről a német keleti provinciákban“. Tárgyának még sötétebb a háttere. Az ultramontanizmussal szövetséges lengyeliség előnyomul minden téren. Római oldalán a nagy pénzforrások, elzárkozottság, messzire elágazó szervezkedés, munkaképesség, áldozatkészség, szigorú egyházfegyelem, a egyes házasságban élő felek iránti könyörületlen szigorúság, kifejlődött egyleti élet és erőteljes sajtótermékek. *Evangélikus* részen mindazon harc eszközök hiánya. Csak erős szervezkedés segíthet e bajon.

A berlini *Heydt* lelkész „az ultramontán propagandáról“ beszélt „Berlinben és környékén“. A német fővárosnak 1773-ban csak egy kath. temploma volt, ma már 19 temploma és 27 kápolnája van, 250,000 kath. lélek számára. 10 év alatt 1890-től 1900-ig a katolikusok 39 1/10%-kal szaporodtak, holott a protestáns szaporodás csak 17 7/10% volt. Berlinek 300 kath. egylete van.

Az 520 betegápolással foglalatokodó apáca az ultramontán propagandát szolgálja. A Hedvigkórház pl. 1904-ben 3520 evangélikus beteget részesített gondos ápolásban és csak 2275 katolikusot.

Richter schwanebecki lelkész a *világkereskedelem viszonyát a világmísióhoz* fejtegette. Jelentette, hogy az evang. közegyház 10,780 önálló missiótestvér és nővér felett rendelkezik s ezek közt összesen 730 okleveles orvos működik. Közel 20,000 missiói iskolában 1 millió fi és 1/3 millió nőnövendék jár. Erre évente 78 millió márka fordítatik. Sajnos, hogy eddigelé a világkereskedelem képviselői a missió céljaira aránylag keveset áldoznak. Pedig „keresztyénség és keresztyén kultúra ama legdrágább kincsek, a melyekkel a kulturszegény népek nyerstermékeit megfizethetjük.

Érdekes előadást tartott *Denkinger* genfi lelkész „A genfi evang. társaságról s Franciaországban folytatott evangelizációjáról.“ („Société Evangelique de Genève“) Franciaországnak 36 millió katolikus mellett csak 600,000 evang. lakosa van 600 gyülekezettel. A genfi társaság, melynek működési tere Franciaország, ott már 60 gyülekezetet alapított; 5 lelkészt és 6 diakonust tart fenn 11 állomáson és buzgón foglalkozik a szentírás és evang. szellemű könyvek és népiratok terjesztésével és elárúsításával. 77 ügynöke 1904-ben 41,571 példány ó és újtestamentomot adott el; 164,201 evang. naptárt és 126,260 könyvet és iratkát. 1831 óta 11,286,356 frankot fordított az evangelizáció céljaira. Előadása végén azon nézetének adott kifejezést, hogy a német birodalom történelmileg hivatott arra, hogy az evangelizáció munkáját anyagilag ép úgy segítse, mint Anglia a pogány-missiót támogatja.

Dr. *Selle Aussee*-ből „az osztrák evang. iskolák fontosságáról“ értekezett. Arra utalt, hogy a 395 iskolából, mely még 1867-ben létezett, ma a birodalmi népoktatási törvény folytán csak 180 és 2 seminarium maradt fenn; a róm. kath. szellemű állami iskolák mellett az evang. közegyháznak nagy szüksége van evang. iskolákra, melyeket azonban csak nagy áldozatok árán képesek fentartani, hogy a fiatalság s az utódok evang. szellemben nevelhetők legyenek. A szövetség segélynyújtását, mely 216,110 18 márkát térszen, hálásan megköszönte, a további érdeklődést kérelmezte. V. Károly szavaival fejezte be fejtegetéseit: „vegyétek el az evangélikusoknak iskoláikat s le lesznek győzve“ s abból azt a következtetést vonta le: „ennélfogva tartsuk fenn iskoláinkat s győzni fogunk.“

Az ir főkegyesület részéről *Bain* lelkész rövid beszédben üdvözölte s méltatta az osztrák „*Los von Rom*“ mozgalmat s kijelenté, hogy ezen mozgalom előmozdítása a protestantizmusnak Európában egyik legfontosabb feladata, mely csak akkor tekintendő megoldottnak, ha a keletnek összes német tartományai evangélikusok lesznek.

A hamburgi főgyűlés két határozati javaslatot fogadott el egyhangúlag. Az egyik vonatkozik a német birodalmi vallásgyakorlatra és vallásszabadságra, minden szükkeblűség kizárásával; a másik pedig a németországi segédlelkészeknek Ausztriából ismételt előfordult kitasításáról szól s ezt türelmetlenségnek nyilvánítja. Minthogy ez utóbbi javaslat minket mint szomszédokat leginkább érdekel, azt szóról-szóra ismertetjük:

„Ausztriában 1899 óta 17 év. lelkésztől, kik ev. egyházközségek által meghívtak, az állam kötelékébe való felvétel megtagadtatott, mi által az osztrák ev. egyház alkotmányilag biztosított ama joga, hogy külföldiekre is rábizhatja a lelkészi hivatalt, megsértetett s így sok községnek lelki ellátása megnehezítettett. Kötelességünknek tartjuk a német evang. nemzetet az osztrák evang.

egyház e helyzetére figyelmeztetni igazolásul annak, hogy az ultramontán befolyás mindenütt türelmetlenséget gyakorol s egyéb keresztyén egyházat, első sorban az evang. egyházat gátolja s elnyomja. E „dogmatikai“ türelmetlenség a rómaiak részéről azonnal „polgári“ türelmetlenségévé válik, mihelyt ehhez alkalmuk adódik.

A hamburgi fényes napok méltó befejezése volt a *Lübecki kirándulás*. Külön vonattal mintegy 500 résztvevő látogatta meg ezen nagyszerű műemlékekkel s fényes múlttal bíró hanzavárost. A Bismarck szobránál s a nagyszerű Holstenkapunál fényes evang. szellemű beszédek, üdvözlések s tájékoztatások mondattak el, melyekben az előadók és szónokok Lübeck városnak a reformáció idején s a kereskedelmi rablótámadások idején viselt fontos szerepéről s híres férfairól emlékeztek meg s a hallgatóságot hithűségre s hazaszeretetre buzdították. A Lübecki Bismarck-emlék s felirata leginkább vonta magára a közfigyelmet. Ezen emléken ugyanis Frigyes Vilmosnak, az egykori trónörökösnek a 60-as évek végén mondott szavai olvashatók, úgyszinté Bismarck válasza: „Ne menjen túlságig (mondá az előbbi), igen könnyen politikájának áldozatául eshetik“; mire utóbbi felelé: „fel is akaszthatnak egy kötélre, ha csak e kötéllel akár a nemzetet dinasztíájához köthetem“.

A Mária-templomban sikerült egyházi hangverseny tartatott, mely a résztvevőket az esti gyűlés számára ünnepi hangulatba hozta. Este három előadás volt. Ezek közül a legnevezetesebb a dr. *Weitbrecht* lelkésze volt, ki „*Allerlei Literaturgeister*“ címen jellemző tollvonásokban ama óriási különbséget fejtegette, a mely a római kath. és német protestáns szellemű irodalmi termékek és írók között létezik. Hogy az osztrák és németországi ultramontán sajtó ezen számtalan protestáns öntudatot emelő életnyilvánulásokra erős kritikával felelt, felesleges hangsúlyoznunk; de hiába gyanusít, hiába ócsárol. Az evangéliom szelleme, dacára minden ultramontán taktikának s eselszövésnek, hovatovább hódít s addig fog hódítani, míg a világot mint a kovászt a téstát, egészen át nem járja, s az „*Evang. Bund*“ régi ellenségünk ellen az evangéliom fegyverével továbbra is küzdeni fog feltartóztatlanul az igazság, a felvilágosodás, az igaz haladás fegyvereivel, a melyeket Isten Igéje szolgált az ellenségesség szívének keménysége és elméjüknek homályossága ellen és nem fog az elhagyott emberi tévedésekhez visszatérni; sem pedig az ördögnek s a sötétség hatalmasságainak engedni: hanem megváltónk intése szerint továbbra is tudakozódnunk fogja az írásokat, melyekben örök élet forrása vagyunk s melyek Ő róla tesznek bizonyosságot. (János ev. 5. 39.) *Krahulecz Aladár.*

EGYHÁZI ÉLET.

Ev. templomszentelések Hontban. Az okt. 15-én elmúlt bái s a kikeletre halasztott ipolysági ev. templomszentelések közbeeső szent közjátékkaképen püspöki és főesperesi megbizásból nov. 5-én szentelte fel Hontban *Krupec* István ev. alesperes a Csall anyae gyházhoz tartozó Apafalva renovált templomát, és nov. 26-án a dacsolamit. Nevezetes és emlékezetes volt a nagy dacsolami ev. egyház e templomünnepe hullámzó néptömegével és a vagy 100 főre menő úri közönséggel, mely utóbbinak is bő ellátása volt nemcsak a szellemiekben, de az anyagiakban is. Az Isten igéje — a szép s nagy goth stílu disztornyos, és 30.000 koronán renovált Istenházában — délelőtt féltíz órától délután négy óráig szakadatlanul hangzott a buzgóan éneklő s imádkozó

nép és a lelkesen prédikáló 6 pap ajakáról. Első beszéd volt 84. Zsolt. 2. 13. v. alapján az alesperes fölszentelő beszéde az oltár előtt, a hol a szónoklat s aktus végeztével az összes jelenlévő papok elénekeltek a „*Confirma Deus*“-t is, azután Bujna Márton bakabányai ev. pap — 84. Zsolt. 5 v. al. — szószéki beszédje s megható imája a helyi pap egészségéért következett, majd Dobronyai Szilvák János tót historikus lelkész dacsolami egyházi története, ezt követte a gyengélkedő s nagy munkásságú helyi lelkész, Szilvák György szónoklata a jölteveőkről; ezek után ismét az oltár lett a központ, melynél Kramár Samu lissai ev. lelkész Úrvacsorát osztott 12 ev. papnak, s befejezte a funkciókat Koncsek László almási pap egyházi esketése s az alesperes ároni áldása. A vallásos egyházi s tót nyelven lefolyt nagyszabású ünnepélyen résztvett a megye nagyérdemű s r. kath. vallású alispánja is, nemespanni Czobor László; továbbá az ugyanoly vallású főszolgabírája a járásnak: Halmay László Korponáról, és a színavári r. kath. plébános, Czizsmár, kit mint 14-iket a 13. ev. pap hegyibe a társaságban melegen üdvözöltek.

Tanítóválasztás. Az udvarnokai (Hontm.) ev. egyház a nyugalomba — Korponára — vonult s 51 vizsgát tett Rohács János ev. tanító helyébe megválasztotta kántortanítónak Bányel Lajos Szúdról, honnan Rohács is jött volt 50 év előtt.

Templomszentelés. Lélekemelő ünnep volt e hó 10-én a cinkotai ág. hitv. evang. egyházközséghez tartozó csömöri leánygyülekezetben. Ekkor szentelte fel Bachát Dániel bányakerületi ág. hitv. ev. püspök a csömöri ág. hitv. ev. leánygyülekezet ujonnan épült szep templomát. Az ünnepélyen részt vettek Zsilinszky Mihály bányakerületi felügyelő, Szeberényi Lajos pestmegyei főesperes, Jezsovics Pál cinkotai és Noszko István rákoskeresztúri lelkész, dr. Szelényi Aladár bányakerületi főjegyző, Földváry Elemér egyházmegyei másodfelügyelő, Héderváry Lehel, a gödöllői kerület orsz. képviselője, Knyasska György budapesti egyházi gondnok, Jezsovics P. miniszteri titkár, Bachát János fővárosi tisztviselő, számos budapesti és vidéki vendég és egyháztag. — A cinkotai állomáson a cinkotai egyházközség élén Szeberényi Lajos főesperes üdvözölte Bachát Dániel püspököt. Csömörön pedig egy énekvers eléneklése után Jezsovics Pál helybeli lelkész. Pont 10 órakor megkondultak a harangok, a püspök Zsilinszky M. felügyelővel a közönség élén a cinkotai és csömöri egyházközség leányai sorfalai közt a templom küszöbéig ért, hol az egyház gondnokával a templom kulcsát átveve szokásos szentírásbeli igék hangoztatása mellett a templom ajtaját felnyitotta. A liturgia elvégzése után Bachát D. püspök, Szeberényi Lajos főesperes és Jezsovics Pál helybeli lelkészszel az oltár elé lépett, megható, szívből jövő, szívhez szóló felavató beszédet mondott és felszentelte a templomot, felszentelte az oltárt, szószéket, orgonát és harangokat. A felavatási aktust befejezte az „*Áldd meg Uram e munkát*“ c. ének, melyet a püspök és a jelenlévő lelkészek elénekeltek. Ezután V. Kra. amer Teréz, az Operaház tagja, egy zsoltárt énekelt, melyet férje, Vágya Lipót operaházi karmester és zenetanár az orgonán kísért. Jezsovics Pál helybeli lelkész tartotta az ünnepi beszédet. Végül Bachát püspök megáldotta a gyülekezetet és ezzel az ünnepély véget ért. Istentisztelet után a püspök tisztelegő küldöttségeket fogadott.

Az evangélikus magyar egyházközség új temploma. A pesti ág. hitv. evangélikus magyar egyházközség templomot óhajtott építtetni a X. kerületben, a hol a hívei igen felszaporodtak, úgy, hogy a X. ker. Kápolnateri elemi iskola terme az istentiszteletek tartására most

már elégtelen. Az egyházközség azt a kérelmet intézte a főváros hatóságához, hogy engedné át ingyenesen az új templom céljára a X. ker. belső Jászberényi-út és Kolozsvari-utca sarkán fekvő fővárosi telket, a mely 327 négyszögölnyi kiterjedésű s a leltári becsértéke 19,650 korona. A mérnöki hivatal tudatta a tanácscsal, hogy ez az ingatlan nincs föntartva valamely kijelölt célra s annak átengedése ellen műszaki szempontból nem tehető kifogás. Az ügyet a pénzügyi és gazdasági bizottság is tárgyalta s a tanács javasolja a közgyűlésnek a telkek átengedését, bizonyos feltételek mellett. Ezek közt van, hogy az egyházközség köteles a templomot az átadástól számított öt éven belül fölépíteni. A használati jogot másra át nem ruházhatja, sem meg nem terhelheti. Ha a templom öt év alatt föl nem épül, vagy ha a telket az egyházközség más célra használná, akkor ez a fővárosra, minden kártérítés nélkül visszazáll. A 941 koronára rúgó csatornázó és burkoló-járulékot az egyházközség fizeti.

Jótékonycélú hangverseny. Mint már mult számunkban röviden közöltük, szépen sikerült hangversenyt rendezett f. hó 8-án a budapesti magyar-német egyház Deák-téri nagy tanácstermében Mohr Henrik budai vallás-tanár a budai Mária Dorottya nőegylet javára. A hangversenyen közreműködtek: a „Lutherania“ férfiak három karéval; Bückner F. vezetése alatt; Lichtenstein Dóra k. a. hat dal eléneklésével, melyek közül különösen Bókay János két szerzeménye nyerte meg a közönség nagy tetszését; Dubecz Margit úrhölgy remek hárfajátékával; Paul Mariska k. a. gyönyörű és finom hegedűjátékával; Reidner Oszkár úr művészi énekkel és Mohr Henrik úr szavalattal. Az egyes szereplőket zongorán Balassa Norbertné úrhölgy és Kovács Lajos, ref. vallás-tanár kísérték. Az ismertnevű, kiváló művészek, a kik önzetlenül is nagy készséggel álltak a jó ügy szolgálatába, a hálás közönségnél rendkívüli tetszést arattak. Különösen tünt ki Mohr Henrik Coppée: „A kovácsok sztrájkja“ című költeményének elszavalásával, mely — a jelenvolt műértő közönség általános vélekedése szerint — a legjelebb színművészek is nagy dicsőségére szolgált volna. Az estélyen, mely nagytt. Scholtz Gusztáv főesperes és beleskai Mechwart András urak védnöksége alatt folyt le, fővárosi hitsorsosaink színe-java vett részt; jelen voltak: főt. és méltóságos Bachát Dániel és dr. Baltik Frigyes püspök urak is. Kívánatosnak tartjuk, hogy ezt az első hangversenyt, mely oly fényes erkölcsi és anyagi sikerrel járt, még több is kövesse. Megbecsülhetetlen szolgálatot tehetnének ily hangversenyek a prot. öntudat és összetartozás érzetének fejlesztésében különösen a mai időben, hol egyházunk egyrészt saját tagjai lanyhasága és közönye, másrészt ellenfelei leleményes és buzgó munkássága által mind több és több tért veszít.

Gyomán Hajts Bálint ev. lelkész advent 3. vasárnapjától kezdve vallásos felolvasásokat tart. Üdvözöljük a lelkes kezdeményezőt!

Zsibritón (Zólyomm.) Bezek János békéscsabai segédlelkészt választották lelkészül.

Jótékonyosság. Solymosy Ödön báró, a fehérkomáromi ev. egyházmegye felügyelője az egyháznak 200 koronát adott egy lelkészi hivatalszoba építésére.

Vallásos esték. Pozsonyban dec. 16-án fejezték be a protestáns esték idejéi adventi sorozatát. Felolvasó dr. Maszyk Endre volt, a ki *Csodák* címen két bibliai képet mutatott be a bethlehemi pásztorok és napkeleti bölcsek történetében. A mély vallásosságú, áhitatkeltő felolvasás, a melyet szép számú közönség megilletődve hallgatott végig, a Családi Lapban fog megjelenni. — *Szergényben*

Mohácsy Lajos lelkész állandóan tart felolvasásokat, a melyeket nagy közönség látogat.

Papi értekezlet. A kiskárpátaljai lelkészek dec. 13-án Bazinban tartották olvasóköri őszi értekezletüket, a melyen megállapították a tagsági díjat, a járatandó folyóiratokat, tárgyalták s elfogadták a Paulik-féle énekeskönyvi tervezetet, s Balthazár Jánosnak az Órallóban megjelent cikkét helyeselve szükségesnek tartják egy új, korszerű s mély érzésű magyar szertartási könyv kiadását. Végül foglalkoztak azzal a kérdéssel, vajjon a lelkészek nyugdíjilletékét nem lehetne-e megfelelő befizetéssel 1600 K-ra emelni. E kérdést a tavaszi értekezleten fogják megvitatni.

IRODALOM.

Az e rovatban ismertetett műveket a szerkesztőség útján is meg lehet rendelni a pénz előlegetes megküldése vagy utánvétel mellett.

Kossuth Lajos beszédei.

I.

A napi politika kisszerű hasonmásainak zajába fenséges égzengés módjára szól bele Kossuth Lajos, a magyarság legnagyobb szónoka s még fogyatkozásai számbavételével is nemzeti történelmünk elsőrendű nagysága. Az Athenaeum részvénytársulat karácsonyi ajándékkul Kossuth Lajos beszédeit adja a magyar nemzetnek. Nem fürkészszük, van-e számítás abban, hogy éppen most jelennek meg, — mert e kötet jelentősége kicsap az alkalmiság medréből. Mindig ünneppnapja az irodalmunknak, a midőn Kossuth Lajos műveinek egy kötete megjelenik. Mennél silányabb a jelen, annál örömebb hódolunk a letűnt múlt igazi nagyságai előtt.

A megjelent kötet Kossuth pályájának első szakaszát foglalja magában, 1832—1849-ig, tehát a deledől meg szakad. A beszédek során nyomról-nyomra látjuk, hogy fejlődik, nő nemcsak az államférfi, hanem író Kossuth is. Mint író már készen van harminc éves korában, de műveltsége, látásköre folyton szélesedik, azon arányban, a mint a viszonyok ereje egyre magasabbra emeli s egyre nagyobb kört láthat be szemével. A nyelvnek már ifjan urává lett; mások kezében szófogadatlan acél a nyelv, nála lány anyag, mely érintésének feltétlenül engedelmessé válik.

Kossuth Lajos nemzeti újjászületésünk legjellemzőbb alakja. A magyarság vágyai és törekvései benne, általa fejeződtek ki legteljesebben s ezért a köztudat ennek a nagy időnek úgyszólván minden dicsőséges emlékét az ő nevéhez kapcsolja. A babérnak egyik ága tulajdonképpen Széchenyi illéti, a ki a nemzet lelkét fásultságából fölírta, de Kossuth élesebben hallotta a kor szívének dobogását s a jövődjé fejlődés ösvényét az ő szelleme jelölte ki. Széchenyi, bár a nemzeti élet minden ágát egyenlően tudta méltányolni, s köztűnik élte fogyatig kereste az összehangzást, mégis első sorban a közigazdasági és közművelődési fellendülés szükségét hirdette. E két cél mellett háttérbe szorult nála a szabadságnak új intézményekkel való biztosítása s szemében a sérelmi politika a nemzet jövője szempontjából kárba vett időtöltés. Kossuthban Boesky, Bethlen s Rákóczi szabadságharcának lelke kelt életre, a nemzeti szellemet az aléltság éveiben is híven dajkáló köznemesség tagja, a vármegye neveltje, a kit a jog- és törvénytisztelet kenyere táplált. A sérelmet, mely alkotmányunkon esett, mely egy honfitársát érte, nem csak látta, fölismerte, hanem érezte is. Külső hatások iránt felettébb érzékeny lelkében a panasznak számszoros visszhang támadt. Kossuthnak mintha testéből tépett volna ki izeket a zsarnoki kéz. A magyar törvénykönyv előtte nem jogszabályok gyűjteménye, hanem élő személy, érző idegszá-

lakkal, lüktető erekkel, a ki a rajta ütött sebeket, vérvesztést érzi s panaszkodó ajkával megtorlásra tüzel. Megvan benne a nagy költők azon östehetsége, hogy nemcsak a jelen bajait érzi, hanem rég enyészni-tért emberöltők titkos sóvárgását is s nevében kielégítést követel. Kossuth első sorban a nemzeti szabadság biztosítását sürgeti, mint a virágzó nemzeti élet első s legfontosabb feltételét. Szabad népből szükségképen művelt, gazdag, nagy nép válik, szabadság nélkül a műveltség és gazdagság áldása értéktelen ékítménnyé alacsonyul. Gazdagsága, műveltsége nem magáé, hanem a hatalomé, mely fölötté uralkodik. Híve a rendi alkotmánynak, védi intézményeit, kiváltképp a vármegyét, a melyet a nemzeti ellenállás egyetlen szerveképen ismer, azonban, midőn meggyőződik, hogy a nemzeti élet fejlődésének biztosítására a vármegye nem elég, habozás nélkül plántálja át hazai földre a nyugati népek intézményeit, a népképviselőket, felelős kormányt. Inkább a vármegye szövetségeséül, mint helyetteseképen. Bár az újkori parlamentek történelmének alig van tünetényszerűbb alakja nála, a vármegyének mindvégig hű támasza és erős oltalmazója. Szerinte a vármegye hozzátartozik a magyarság politikai egyéniségéhez. Ebben különbözik a centralista csoporttól, mely a vármegyét feltétlenül rossznak, terméketlennek tartotta és Széchenyitől, a kinek tanítása szerint a vármegye a rendi törekvések, vidéki érdekek fészke, mely egyetemes nemzeti törekvések és érdekek érvényesülését gátolja. A kiegyezés után kelt leveleiben valóságos ünneplé a vármegyét; megretten minden elítélő szóra, mely ellene támad; a nemzet életerének tartja, a minék érverését esöklenteni bűn és botorság. Irányának e határozott nemzeti jelleme tiszta harmóniába olvad össze emberies érzésével, nemes humanizmusával. A közteherviselés, jobbágyszabadítás, vallásegynélőségi dézsmatörlesztés politika; s gazdasági fontosságuk mellett egyszerűsége az emberszeretet tényei s az államférfi alakját mintegy költői fénybe vonják. A valóságosság, biztos politikai számítás és az örök szép, örök igaz elvének odaadó tisztelete ölelkezik benne. A midőn vádolják, hogy szíve uralkodik élelátásán, hogy érzései elhomályosítják ítéletét, voltaképen babért fűznek halántéka köré. Igaz, e forrásból gyengeségek is fakadnak s maga Kossuth pályája válságos fordulón gyakran fegyvertelenül állt a zajongó hullámok között, — de másrészt épen ez a tulajdonsága tette őt hatalommá, ezzei fért hozzá a milliók szívéhez.

Kossuthot a forradalmi szellem megtestesítőjének festik, a kinek útját vérpatak jelöli. Valóban, Kossuth forradalmi ember, ha a forradalom egy nép lelkének újjászületését jelenti, a régi világnézet kimúltát s egy új életeszmeny győzelmét. De ilyen értelemben forradalmi szellem Széchenyi is, a ki Kossuthot csupán megelőzte s határozottságra versenyzett vele. Önvédelmi harcunk a törvények érvényéért, a rend fenntartásáért folyt a törvény ellenségei, a nemzetiségek és az udvar ellen. Magyarországnak a meghódolás és élet-halálharc között lehetett csak választania. „Magyarország az önvédelem téren áll, — mondta Kossuth Debrecenben — oly igazságos terén tehát, a melynél igazságosabbat nem ismer a história, mégis kinyújtja az engesztelésre karjait. De azt felelték: halj meg, ha békét akarsz! Ha így felelnek, nem tehetünk egyebet, minthogy tovább harcoljunk, mert meghalni lesz idő akkor is, ha elvesztettünk mindent“.

Egyetlen magyar államférfiban sem élt annyira a szabadság szeretete, mint Kossuthban. Oly varázshatalomnak hitte, mely erősebb a vér-, nyelv-, vallásközösség hatalmánál, mely minden népréteget, nemzetet egyesíteni tud s világtörténelmi nagyságra nevel. Szentül hitte, hogy hazánk nemzeti-ségei egytől-egyig egylelkü-vérü nemzeté forrnak a magyarral a közös szabadság áldásai révén. A szabadságszerető emberek és népek természetszerű frigyesei egymásnak. Egyiknek sérelme valamennyinek bántódása. Feltétlenül bizott a szabadságnak világ-megváltó erejében s érdekét fölismerte, szolgáltni tudta minden tén-

ren a nemzeti élet bármelyik ágában. Ez a feltétlen hit Kossuth államférfiúi egyéniségének egyik legszembeötlőbb vonása, mely a hatása alatt létre jött törvények fogalmazásán is érzik. E törvények többnyire nagy jogok és szabadságelvek rövid, tömör kifejezései a megvalósításra vonatkozó részletes gyakorlati utasítások nélkül. Kossuth s a csapásán induló többség nem bír elképzelni szentségtörő kezét, mely a szabadságot biztosító törvények ellen támadni merne, bódult elmét, mely kifejezéseiket elferdíteni, érvényüket tagadni próbálná. Ez az államférfiakban szokatlan gyermekes hiedelem, naivság volt Kossuthnak egyik gyengesége. Nemzetével együtt vakon hitt olyan embereknek, a kiknek ajkára pusztán divat vagy alacsony számítás adta a márciusi idők nagy jelszavait s a kik jellemökkel a szabadság szüzi szeplőtelenességét megfertőztették. Sokszor nem tudott a szavak kódén át belelátni környezeté lelkébe s hiszékenységét ügyes jelszóhősök jellemök s tehetségek dolgában egyiránt akárhányszor megtévesztették. Mint szónok, a magyar parlament és irodalom elsőrendű csillaga. Hirlapi cikkei, levelei szintén szónoki művek s a meggyőződéskeltő eszközök káprázatos gazdagsága s változatos volta szinte elszédít; — bár a mi nemzedékünk nem hallja többé, de olvasva is magával ragad. A politikai szónok általánosan ismert sajátosságán kívül benne egész sor nagy szónoki erény jelentkezik, hív, a forma választékos volta, megragadó festői előadás. Érzékenységnél fogva a hallgatóságnak eszét és szívét egyszerre tudja ostromolni. A költői szépségek, képek és hasonlatok hasonló áradására rajta kívül nálunk nem találunk példát. Vajha megrázná, szónoki irodalmunk hanyatlása korában üdítő levegő áramlatképen hatna összes beszédeink és hirlapi cikkeink új kiadása. Megrázná lelkünket újra s a kor, mely nagy célok egéből kicsinyes hareok és eselszövések porába szállt alá, a feltámadt Kossuthtól talán megtanulná a történelmi nagyság útját.

Kovács Sándor.

Protestáns Könyvek karácsonyi és újévi ajándékul. Az ünnepek alkalmából felhívjuk olvasóink figyelmét *Vadaj József* evangéliumi szellemű könyveire, a „*Protestáns Jellem*“ és „*Protestáns Lelkület*“ című kötetekre, melyek hithűséget, hazafias jellemet és igazi protestáns gondolkozást csepegetnek az ifjúság lelkébe. Úgy olvasásuk, mint beltartalmuknál fogva megérdemlik a pártolást. Megrendelhetők a szerzőnél *Nagyváradon* a *Prot. Lelkület* 80 fill., 1 kor. és 1 kor. 30 fill. a *Prot. Jellem* 1 kor., 1 kor. 30 fill. és 1 kor. 80 fill. továbbá 2 koronás díszkötésben.

Megjelent könyvek. *Apologétika* írta Eröss Lajos, debreceni theol. tanár. Ára kötve 8 kor. *Debreceni Lelkészi Tár.* Szerk. S. Szabó József. III. kötet. Ára kötve 10 kor. Egyházi beszédek. Írta Lévy Lajos. VI. kötet. Ára kötve 6 kor. *Köznapi imádságok templomi használatra.* Készítette Baksai Dániel. Ára kötve 5 kor. *Bibliáismertetés.* Írta Batizfalvy István, átdolgozta Bereczky Sándor. III. kiadás. Ára 1 kor. 60 fill. *Az evangélikus lelkipásztor hivatalában és a szószéken.* Írta Draskóczy Lajos. Ára 1 kor. *Lélek az, a mi meglevenit.* Egyházi beszédek. Írta Nagy Vince. 2 kor. 50 fill. *A keresztény egyház eszményképe.* Szabó Aladár beöszöntő beszéde. Ára 40 fill. *Keresztény hittan és erkölestan.* Írta Bereczky Sándor. Ára 1 kor. *Ézéchiél, sa personne et son enseignemen.* Par Jean Lajciak Paris & Cahors. *A földművelő munkások föld szerzését előmozdító törvény Dániában.* Dán eredetiből fordít. Szeberényi Lajos Zs. Ára 20 fill. *Dalmácia.* Írta Havass Rezső. Budapest *Újabb adatok a Szepesmegye történetéhez.* Írta Weber Samu. Ára 3 kor. *Vigasztalás a koporsók mellett.* Írta Fülöp József. Ára 1 kor. 50 fill. *Új szövetségi Apokrifusok.* Fordította Raffay Sándor. Pozsony. 1905. Ára 6 kor.

KARÁCSONYI MELLÉKLET

A Messiás jön!

*A Messiás jön! Hozsánna, hozsánna!
Fogadd örömmel szívem e Királyt!
A sokaság előtte és utána
Egy szívvel-szájjal mind áldást kiált.
Áldott legyen, Ki jött az Úr nevében!
Áldott, örökké áldott a neve:
Új élet ébred Benne földön égen,
Siralomvölgyre Édenné leve.*

*A Messiás jön! Lába szent nyomában
Virág fakad és áldás mindenütt;
Népekre, a kik ültenek homályban,
Az Ő orcája fényessége süt.
Világosságúlj jött Ő e világra,
Nem ülközik meg az, ki Véle jár.
A tűz meggerjedt: a hit égi lángja,
S ezt semmi többé el nem oltja már.*

*A Messiás jön: Istennek remekje,
Kiben lakott a teljes szeretet,
Hogy a halandót Istenhez emelje
Ragyogva rajt a felsőbb eredet.
A Szenvedő jön. Sebe rejtekéből
Fájó szívekre harmatoz vigaszt,
Édes szavára a beteg fölépül,
Sötét síroknál szép reményt virraszt.*

*A Messiás jön! Bűnös embereknek
Bekéltetője jön. Mily kegyelem!
Ha könnyeim a bűnért megerednek,
Az angyalok is örülnek velem.
Óh drága Vendég, leborúlva kérlek,
Tedd hajlékoddá az én szívemet,
S hálaadással áldlak és dicsérlek,
A míg csak sírom hantja eltemet!*

Sántha Károly.

Karácsony.

„Gloria in excelsis deo et in terra pax, hominibus bonae voluntatis“ — „Dicsőség a magasságos mennyekben az Istennek és e földön békesség és az emberekhez jóakarát!“ (Luk. 2. 14.) — e lelkes szép doxologia hűségesen tolmácsolja azt a tavaszi hangulatot, melyet a karácsonyi örömhír ébreszt.

„Boldog örömnapp derült ránk.“ Az összes keresztyén ünnepek közt karácsony az egyedüli, melynek égi fénykörét földi gyarlóság árnyai el nem homályosítják. Nem vegyül hozsánnába a vakság átka, sem örömpoharába az irigység ürme. Lelkünk mintha fegyverszünetet kötött volna halálos elleneivel: a gond, a nyomor, a bűn hatalmasságaival, — örül a boldog gyermekvilággal, remél a hívők seregével, hymnust zeng a mennyei seregek sokaságával.

Csodálatos jelenség! — a tiszta öröm ünnepi eszméje a keresztyén köztudatban viszonylag későn nyilatkozik meg, a keresztyén társadalomban későn, nagyon későn kap polgárjogot. Századok mulnak, míg a krisztusi üdvényeket megdicsőítő ünnepek láncába Karácsonnyal, az utolsó szem beilleszkedik. Tán azért, mert a vallásos élet organizmusában a lesújtó büntudaton alapuló szigorú erkölcsi felfogás, a világ közeli végére készülő askezis túltengésével szemben az örömhangulat

megnyilatkozására szolgáló szerv fejletlen maradt. Vagy azért, mert a lelki megújulást eszközöző megváltást az Úr szenvedéseivel, halálához és feltámadásához fűződő üdvényekkel hozták oly szoros kapcsolatba, hogy azt a kis forrást, melyből a hatalmas üdvfolyam fakadt, észre sem vették. Hisz tapasztalati tény, hogy az emberek figyelmét jobban ragadja meg az *okozat*, mint az *ok*, hogy szedik a fa gyümölcsét a nélkül, hogy arra a kis magra gondolnának, melyből a gyümölestermő fa sarjadzott.

Nem kevésbé csodálatos jelenség, hogy a tudósok kutatják *Karácsony eredetének okát*, de egyiknek sem jut eszébe kutatni azt, miért nem lett ez ünnep a *többi úrnapokkal egy időben* a vallásos kegyelet oly méltó és szent tárgyává, a minővé csak a mult mulasztásait pótló későbbi kor avatta?

Annyi bizonyos, hogy a *IV. század* első tizedeiben az Úrnak születése, „az Isten testben való megjelenése“ (I. Tim. 3. 16.) még nem volt külön egyházi ünneplés tárgya, valamint kétségtelen az is, hogy ez ünnep gyökérszállaira a nyugati egyház talajában akadunk, honnét azok csakhamar a keleti egyház földébe is terjedtek. Liberius római püspök 360-ban december 25-én Marcellát, Ambrosius nővérét, apácává való felavatása alkalmával, a nép-

tömegre figyelmezteti, mely a szüzesség fátyolát felvevő nő „*jegyésének születése napján*“ oly nagy számban sereglett össze. Ez időt megelőzőleg ünnepünk nyomaival nem találkozunk, Keleten még későbbben honosult meg. 386-ban Chrysostomus. Antiochiában tartott egyik karácsonyi beszédében megemlékszik arról az általános rokonszenvről, melylyel ezen „*alig tíz év óta ismeretes*“ ünnep behozatala találkozott. Egyébként keleten Vízkeresztet, az Úr megkereszteltetésének napját, már előbb is hozták kapcsolatba Jézus születése emlékével azon Luk. 3/23-ra támaszkodó, merész vélemény alapján, hogy Jézus megkereszteltetése azon a napon történt, melyen 30 évvel előbb született.

Nagyon elágaznak a nézetek azt a kérdést illetően: *mi indította az egyházat* arra, hogy Jézus világra jövétele eszméjének külön emléknapot szentelt? *Külső*, az egyház körén kívül eső tényezők hatására való utalással, vélik megoldhatni e kérdést. A kik *zsidó eredetűnek* mondják, a december 20-ka körül eső *templomtisztítási* vagy *templomszentelési* — s azzal a győzelmi ünneppel hozzák okozati viszonyba, melyen az izraeliták a makabaeusok szabadságharcának emlékére (1. Makkab. 4. 27—61; 2. Makkab. 10. 1—9.) lelkes örömeiket hajlékuk megvilágításával juttatják jelképes alakban kifejezésre. A keresztényévé lett zsidónak mintegy kárpótlásul szánták volna Karácsony örömnappját. Tarthatatlan nézet, melynek képviselői teljesen megfeledkeznek arról, hogy a *nyugati egyházban* keletkezett ez ünnep. Ott pedig a hívek többsége pogány keresztényekből állott s a IV. században a judaizmussal már éles ellentétbe jutott volt a kereszténység, úgy hogy a zsidó hagyományokhoz való alkalmazkodás teljesen érthetetlen volna.

Ugyanazon oknál fogva állást foglalunk azon hypothézis ellen is, hogy az Úr testben való megjelenésének ünneplése egyes, oly haeretikus felekezetek, illetőleg tanok elleni harc miatt vált szükségessé, melyek Jézus emberi természetét tagadták (monophysiták). Csak hogy a megváltó személye, különösen az isteni és emberi természete közti viszony kérdésében folyt vitáknak termő földje nem nyugaton, hanem *keleten* keresendő.

Sokkal valószínűbbnek látszik ünnepünknek *pogány, római eredete*. A saturnalia festa, az aranykor, a béke ünnepe a pogányvilágban összeesett Karácsony idejével. Ez ünnepen uralkodó egyes szokások is igen emlékeztetnek Karácsonyra. Az egyenlőség és szeretet eszméje kifejezésre jutott pl. abban, hogy az urak terített asztalhoz ültetett szolgálkat megvendégelték, hogy az emberek egymásnak ajándékokkal kedveskedtek. A Saturnus tiszteletére rendelt ünnep a téli napfordulással állott kapcsolatban, mely a római naptár szerint december 25-ére esvén, a világosságnak a setéség felett kivívott diadalát igazolja.

E pogány ünnepi eszmének mintha visszhangját hallanók magokban az újszövetségi iratokban, melyek a megváltás tényében az aranykor, a béke, az egyenlőség eszméjének megvalósulását (Galat. 3. 28.; Efész. 4. 3—6.), az Isten fiában az Úr kegyelmének legbecsesebb ajándékát (Ján. 3. 16.; Róm. 8. 32.), evangélioma és Szent lelke esodatevő hatalmában a lelki setéség legyőzőjét (Ján. 8. 12.; Róm. 13. 12) üdvözlik. A pogány római ünnepi szokásoknak mintha visszfénye sugározná karácsonyfánk csillogó diszéből, gyermekeink örömfényben úszó szemeiből, a szeretet ezer és ezerféle adományaiból.

Karácsony még *sem lehet christianizált pogány ünnep*. Történeti tény nem engedi meg ezt: az a kétségbevonhatatlan ellentét, melyben az első századok kereszténysége a pogány ünnepekkel s szokásokkal szemben állott. A bálványimádás híveinek ünnepnapját a

Krisztus gyülekezete bőjtöléssel egybekapcsolt bűnbánatban, csendes visszavonultságban töltötte.

Föltehető-e, hogy a szigorú *erkölesi felfogásnak* hódoló keresztények a féktelen örömeinek szentelt saturnaliahoz fűzzék urok és megváltójuk születése emlékét? Összeegyeztethető-e megvesztegethetlen *igazságszeretőkkel*, hogy az aranykor képzeletszülte meséjével hozzák kapcsolatba a szívüket-lelküket boldogító reális igazságot: „*az ige testté lett*“?

A szóban forgó kérdés helyes megfejtésének kulcsát nem külső, hanem *belső*, az egyház körén belül levő, az őskereszténység *vallásos életének pszichológiájában* rejlő tényezők hatásában kell keresnünk. A mint az egyház krisztusi hivatásának tudatára ébredt, emancipálta magát a mózesi törvény s az ezen alapuló őszövetéségi kultusz-intézmények természetszerűleg érvényesült hatása alól. Ezek csak kezdetben szolgáltak az újszövetségi kultusz külső keretétül. Husvét is, a keresztény ünnepek ez őseredeti központja, csak rövid ideig kapcsolódott külső vonatkozásaiban a zsidó páskaünnephez.* A központ körül azután a *fokozatos fejlődés immanens törvénye alapján*, lassankint csoportosultak a többi ünnepek, a Nagyhet, Vízkereszt, Pünkösöd. A megváltó életéhez s működéséhez fűződő egyes üdvtények kegyeletes méltóságát célzó ünnepek mindaddig *esonka* rendszert alkottak, míg az e tények természetes kiindulási pontjával, az Úr születésének tényével, egységes egészzé, teljes ünnepi cyclussá nem fejlődött. A vallásos köztudat követelményének, az önállóvá lett kultusz-szervezet fejlődésében érvényesülő logikának volt ez természetes kifolyása.

Ez nem zárja ki azt, hogy egyes, a zsidó és pogány népeletben gyökeredző *szokások* a kereszténység talajába átplántáltak. De ezek az idegen földben csak úgy akklimatizálódhattak, hogy eszményítve, a megváltás eszméjétől áthatva, eredeti jelentőségüktől eltérő, sőt azzal ellentétes tartalmat nyertek. A keresztény üdveszmének gyakorlati hatása nyilatkozik meg abban, hogy éltető lelkével mindent *megszentel*, a profán dolgot is a magasabb erkölesi világ légkörébe vonja s ha más alakban eredeti nyers természetét megnesemíteni nem lehet, legalább az örök igazság symbolumává avatja.

Mintha pótolni akarták volna a százados mulasztást. Karácsony alig 1—2 tizeddel utóbb, hogy első nyomaival találkozunk, az *egész keresztény világ elsőrangú ünnepévé* lön. Magasztos jelentősége párját ritkító fényben jutott kifejezésre. Az adventi bőjt után következett a zavartalan öröm napja. Az ünnepet megelőző vigilián (a római egyházban a szokásos éjféli misén) a „Gloria in excelsis“ üdvözli a megszületett megváltót, mely a fényesen kivilágított s ünnepi diszt öltő templomban, a nappali főistentisztelet alkalmával, lelkes visszhangot ébreszt. Egyetlen egy keresztény ünnep sem lett a *család és társadalomnak* a szeretet és öröm által annyira megszentelt ünnepévé mint Karácsony. Ehhez a naphoz fűződik a *közjótékonyágnak* oly módon s oly mértékben való gyakorlása, hogy a szeretet lelke a felekezeti korlátokon áttörve, néhány pillanatra legalább, csak embert lát az emberben, öntudatlanul is annak nyomdokait követve, ki „*magát megüresíté szolgálai formát vevén magára, hasonlatossá lett az emberekhez*“ (Filipp 2, 7). Ez értelemben Karácsony *felekezetközi ünnep* jellegét tünteti fel előtünk.

Meglepő, hogy a Karácsony ünnep után közvetlenül következő nap *István protomartyr* emlékének van szentelve. A két ünnep eszméje ellentétes, amaz a földi élet kezdetére, emez annak végére irányítván a figyel-

* L. „Husvét“ című cikkemet e lapok f. é. 17-ik számában.

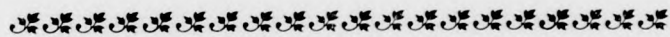
met. De ezen éles ellentét az egyházi köztudatban szép összhangba olvadt. A halál napja egyúttal boldogabb élet születésnapja, ha az Úr mibennünk is megszületik. E felfogás kifejezésre jut a régi egyházban az István-napi istentisztelet jellemzetes énekében „heri natus est Christus in terris, ut hodie Stephanus nasceretur in coelis.“ Így hozták a karácsonyi eszmét a vértanúsággal kapcsolatba. Ez magyarázza meg azt is, hogy a római egyház az Istvánnap után következő két napot, nevezetesen dec. 27-ét *János evangélista*, dec. 28-át* pedig a Heródes parancsa folytán meggyilkolt *bethlehemi gyermekek* emlékének szentelte, amaz az önmegtagadó hit által megszentelt hosszú, folytonos martýrületével, ezek ártatlan vérük hullásával bizonyosságot tevén a testté lett ige üdvözítő hatalmáról. Evang. egyházunk emberek emlékeinek ünnepet nem szentel. Azért az István nevét viselő nap is a karácsonyi eszme méltatására szolgál a 2—2 napra terjedő Husvét és Pünkösöd másodnapjának megfelelően.

Karácsony, az egyházi évnek e kelő napja, *tágabb körre* is árasztja fénysugarait. Ünnepi jellegére a tulajdonképi ünneptől távolabb eső napokon is ismerünk. E szerint oszlik ez ünnepi kör 3 kisebb körre, mind-egyik az egységes üdvözmére utal. Az *előünnep*, az *ádvént* előkészíti; a *főünnep* megvalósulását hirdeti, az *utóünnep*, *Vízkereszt* az üdvözme céljára, a megváltás egyetemességére hívja fel figyelmünket, a mint az a napkeleti bölcséknek, mint a pogányság képviselőinek, hódolatuk tolmácsolása végett Bethlehemben való megjelenése oly szépen jelképezi.

Két évezred mult el az Úrnak testben való megjelenése óta. Évről-évre hirdetjük világra jövetelét. Megjött-e a mi szívünk, a mi családunk, a mi társadalomunk világába is?

„Egyengessük az Úrnak útját!”

Posztóék Sándor.

Háború és béke.

Az a nehéz küzdelem, mit az egész művelt világ visszafojtott lélegzettel kísért, befejezést nyert. Az a történelmi jelentőségű pillanat, melyet a távol világrészben harangok megkondulása, a véráztatott harcmezőn pedig fegyverek elnémulása jelzett, a hősi küzdelemben telt hónapok hosszú sorának lett utolsója. Most már az egész harc a történelemé. Azok, kik ama kor számára gyűjtik az adatokat, mely korszak hivatva lesz a mi századunkról élethű képet rajzolni, az adatok vaskos könyvébe csodás dolgokat jegyezhetnek. Bizonyára eltart egy pár évig, míg a munkával végeznek.

A nemzeti dalnokok lantjuk ama húrját érintik meg, mely a hazaszeretet csodáiról mond éneket. És ki tudja, a nép regemondó ajakán hány küzdő ember lesz hőssé, s hány eseményt csiszol igaz gyöngygyé az emberi képzelődés tenger-hulláma, s hány gazdagítja a nép apáról-fiura szálló és folyton fejlődő ama gyöngyfűzérét, melyben Arany János a naiv éposz alapját látja.

A politikusok mérlegelik az események hatását, kutatják, minő nagy változásoknak és politikai alakulásoknak lesznek ezek szülői. Minden nemzet megrajzolja azt a tervet, mely szerint a megváltozott viszonyok között függetlenségét fentarthatja és saját különös céljait kiépítheti.

* Az aprószentek napján szokásos virgácsolás a vértanúk szenvedéseire emlékeztet.

A hadi tudomány művelője tapasztalatai gazdagításának erős forrását találja ebben a háborúban, s újra-és újra kidomborítva látja, minő viszonyban áll a hadviselésben a physikai és a szellemi tehetség, a nyers erő és a morális műveltség.

A nemzetgazdász gyakorlati tudásával megvilágítja az ipar és kereskedelem amaz új mezőit, melyek korlátát ez a küzdelem döntötte le, s reá mutat amaz új feladatokra, melyek az új viszonyokkal együtt felléptek.

A háborúnak bizonyára minden tanulságát levonják. Vonjuk le mi is a magunkét, s a kínalkozó alkalmat megragadva szóljunk a háborúról és a békéről. A keresztyén gondolkodás egy sugarával világítsuk meg mind a kettőt. Ebben a mi nehéz korunkban, midőn nincs ország, melynek földje a közel multban harcmező nem lett volna, s midőn nem tudja senkisé, melyik felett állnak meg a háború nyilait ontó viharfellegek, menjünk végig a harcmezőn s állítsuk meg a háborúra fegyverben öltözött istenét. Nézzük munkáját s mondjunk ítéletet: vajjon a mi keresztyén világunkban az emberi képzelődés egyesítheti-e és ha igen, — mikor, a háború és vérontás borzalmát egy égi isten alakjában?

* * *

1. Háború!... Mennyi borzalmat fejez ki ez a rövid szó!... Mennyi keservvel jár ez együtt!... Tíz-ezrek és száz-ezrek élete áldozatul dobva, milliók boldogsága megsemmisítve. A nagy pénzáldozattal épített városok az ellenség romboló munkáját mutatják, falvak helyett füstölő romok fogadják az arra menőt. Nincsen ház, melyben a gyász ne beszélne nagy veszteségről és nincsen kebel, mely sebet ne takarna. A nagy anyagi veszteség hosszú időn át mint bilincs szorítja a nép magasztos cél után törő vágyát. A nemesebb gondolkodás, a nemesebb érzés megsemmisülése, a durvaság és erkölestelenség terjedése az erkölesi haladás akadályozója a háború. Ennyi csapást, ennyi átkot, ennyi veszteséget foglal magában ez a rövid szó: háború.

Irók és tudósok tiltakoznak eme barbár szokás ellen. Ezek egy része azonban nem azt keresi, morális-e, vagy immoralis a háború, hanem, hogy mit szól ahhoz a józan ész. S azt mondják: nevetni kellene azon, ha nem volna olyan nagyon szomorú. *Hume*, az angol philosophus — kinek skepticismusa bizonyára sokkal nagyobb, mint vallásossága. — mondja egy helyen: „ha azt látom, hogyan hadakoznak egymással a népek, mindig úgy érzem, mintha két részeg kölyök csapkolódnék bottal maga körül valami porcellánkereskedésben. Mert nem elég, hogy a kölcsönösen kapott sebeket jó ideig gyógyíthatják, hanem azonfelül az okozott kárt is meg kell téríteniök.“

De hát hiába!... A népeknek meg van az a. — ki tudja jó, vagy rossz — tulajdonságuk, hogy az emberek gúnyjával nem törődnek valami sokat.

Egy másik részük az erkölesi törvényre és a vallásosságra hivatkozik. *More Tamás* (1516) megvetésre méltónak tartja a harci dicsőséget, s a háborúban nem lát mást, mint a rablás és bűn megvetését. Szava nyomatlanul hangzott el. Az volt, a mi könyvének a címe: utopia. Megszólalt a természet atyamestere, *Rousseau*, majd az emberi ész philosophusa, *Kant* s mindegyik békét keresve harcot követel a háború ellen. Megszólalt a humanismus terjesztője, a német *Herder* s azt kívánja, hogy a szülők már a gyermek szívébe csepegtessék a háború ellen való gyűlöletet. (Briefe zur Beförderung der Humanität.) És így tovább!... Ki tudná felsorolni azok nevét, kik a háború jog- és erköcsellenes voltát hangsúlyozzák.

Különösen sokszor hivatkoznak a keresztyénségre, mint a szeretet vallására. Emlegetik, hogy a Krisztus születésekor az angyalkar az ő áldásaként hirdette: „a földön békeesség!...” Hivatkoznak arra az egy törvényre, mit a Megváltó tanított s arra az éles ellenmondásra, mely a háború és a keresztyenség egész szelleme között fennáll. Hivatkoznak a józan emberi gondolkodás mellett a Krisztus intésére: „gonosznak ne álljatok ellene gonoszszal“ (Máté, 5, 39). Sokan közülük eme felfogásuk gyakorlati következményét is levonják, s megtagadják azt a kötelességet, mely a harcmezőre állítja őket, elvetik azt a fegyvert, melyet vérrel kellene beszenyezniük.

A háború ellenesei mellett elenyésző kicsiny azok száma, kik a háborút védelmezik. Ezek rendszeren azt vitatják, hogy a háború az emberiség nevelésének hatalmas eszköze, mert az egyén személyi érdekeit elhallgattatja s a közérdek szentségét ébreszti fel az ember szívében. Hivatkoznak azután a bátorság, a vitézség, a lemondás erényére, melyek a háború nyomán fakadnak, a fejlődésre, a továbbhaladásra, mely a harci zaj elnémultával áldását kiterjeszti. *Moltke* mondja, hogy a háború az Isten világ-kormányzói működésének egyik tényezője. „A legnemesebb erények fejlődnek ki általa: bátorság, lemondás, kötelességtudás és áldozatkészség. Háború nélkül a világ elposványosodnék és a materialismusban semmisülne meg.“ (*Moltke levele Bluntschlihez, a heidelbergi professorhoz.*)

A háború ezen megítélései rendszeren csak jelszavak. Nem annyira tudományos állásfoglalást, mint inkább egyéni hangulatot jeleznek. Egy-egy igaz gondolatot fejeznek ki a nélkül, hogy a gondolatban rejlő ellentmondást megoldanák. Azok az érvek, melyeket mellette vagy ellene felhozunk, nem elégségesek az igazságos ítéletmondáshoz.

Ahhoz szó sem fér, hogy a háború magában véve egy sajnálatos rossz. Hiszen az mindig az emberi bűnösség szülötte. De míg az emberiség a bűntől terhelve halad a maga útján, addig nem az a kérdés: helyes-e a háború, vagy sem, — mert hiszen világos dolog, hogy az a keresztyénséggel ellenkezik, — hanem az, hogy vajjon a tényleges viszonyok között szükséges-e, avagy sem. Ha valaki a mi állásfoglalásunkra kíváncsi, úgy annak már most kijelenthetem, hogy a háborút a tényleges viszonyok között bizonyos esetben megengedhetőnek, sőt a felmerülő szükség esetén kötelességnek tartom. Ítéletemet igazolni fogom az állam és emberiség ama céljával, mely küzdelmük irányát kijelöli s a jog és erkölcs között fennálló ama viszonyt, mely a népek erkölcsi haladásának biztosítója. Éme, — talán sokak előtt merésznek látszó ítélet ajánlasképpen legyen szabad arra hivatkoznom, hogy ez a felfogás a keresztyénséggel nem ellenkezik, sőt úgy a szentírás, mint egyházunk symbolikus könyveinek tanításával teljesen megegyezik.

* * *

2. A háború jogossága mellett mindenekelőtt az állam célja szól. Az állam célját különböző bölcselek különbözőképen határozták meg. *Plátó* célul tűzi ki, hogy az embereket minél jobbakká tegye (Törv. IV. 707.), *Aristoteles*, hogy a közjólétet emelje s az erényt, a becsületes életet terjessze. (Polit. III. 5, 11. 13—15.) *Leibnitz* a célt a társadalom tökéletesítésében, *Wolf* a közjóban és boldogságban *Kant* a jog megvalósításában látja. Ezek a felfogások különbözőségük dacára megegyeznek abban, hogy jóllehet az állam célját magában az államban találják fel, mégis nem azonosítják azt a történelem hullámain fel- és alámerülő célokkal, hanem az állami élet ideáljában egy, minden változásokban meg-

maradó, állandó jellegű célt tanítanak. Ez a cél erkölcsi cél. Az az állam, melynek tagjai erkölcsi célért küzdő erkölcsi lények, nem lehet más, mint erkölcsi célért küzdő erkölcsi testület. Ezért mondja *Janet* egyik jeles jogtudományi művében, hogy „az állam erkölcsi személy, melynek erkölcsi célja, kötelességei és jogai vannak;“ (*Janet: A politikai tudomány története. I. k. 22. old.*). A cél tehát egy, de a hozzá vezető út különböző. Ennek az útnak és ennek a módnak a megválasztása a nemzetnek souverain jogkörébe tartozik. Ez a souverainitás, mellynél fogva a nemzet saját ügyeit maga intézi, az a saját belátása szerint megállapított kormányzati mód, melylyel a rend fentartását, az anyagi és szellemi javak szerzését végzi, az a szabadság, melylyel a népekkel való érintkezésben függetlenségét és önállóságát fentartja, — mind együttvéve egy hatalmas kincset alkotnak. Politikai kincs ez, de egyszersmind erkölcsi kincs is. Politika és erkölcs eme egyesülése, és minél teljesebb egyesítése, ez az államok célja.

A nemzetek szabadságra vannak hivatva.

Az a függetlenség, minek megszerzése és megvédése nemzetek örökös küzdelmének jelzava, Isten által adott méltóság, melyre a népek nagyjai elhívtak. Az az alkotmány, melyben a nép vérrel kivívott jogait egyesíti, apákról-fiukra szálló szent örökség. Jog ez és méltóság, a mit az Isten megszentelt. A politikai szabadság tehát már magában véve erkölcsi jelentőség-gel bír.

Növekszik ez a jelentőség, ha meggondoljuk, hogy a politikai szabadság adja meg azokat a feltételeket, melyek között az ember erkölcsi lényegét kifejtheti. A politikai szabadságnak erkölcsi szabadsághoz kell vezetnie. Az a szabadság tehát nemcsak politikai, hanem egyszersmind erkölcsi méltóságot is képvisel.

Mikor a népet szabadságától akarják megfosztani, mikor el akarják venni tőle azt a méltóságot, mire Isten hívta el, mit az ősök vérrel, küzdelemmel szereztek meg, akkor ezt az erkölcsi kincset a súlyos viszonyok között fegyverrel védelmezni a nemzet kötelessége. A háború kötelesség ilyenkor. De ne felejtjük, hogy ez védelmi háború. A védelem is nem kicsinyes dologra, nem hiábavaló üres ábrándra, hanem a nemzet szent igazára, szabadságára és önállóságára vonatkozik, vagyis arra az erkölcsi kincsre, a mi az állam céljának megvalósításához szükséges.

A keresztyén erkölcsstan az önvédelem jogosságát tanítja abban az esetben, midőn életünket jogtalan támadás veszélyezteté. A nemzet, ez a hatalmas erkölcsi egyéniség hasonló megítélést kíván. És bizonyára az erkölcsi igazság leghatalmasabb megnyilatkozásai a történelem ama lapjai, melyek a nemzet alkotmány- és szabadságvédő küzdelmét tárják szemünk elé. Ha ennek a háborúnak jogosságát tagadnánk, úgy saját multunk ragyogó eseményeit tagadnánk meg és saját nemzeti hőseink homlokáról tépnénk le az elismerés babérokoszorúját. A halhatatlanok maradnak a halhatatlanok között!... A védelmi háborút megszenteli az az erkölcsi eszme, mely a szabadság éltető lelke.

Az államok azonban nemcsak különálló részek, hanem egyszersmind a legnagyobb társadalmi kör, az emberiség tagjai. Az egyes államok ama különálló céljai felett, melyeket a nemzet különös helyzete, földrajzi, politikai, műveltségi viszonyai határoznak meg, ott lebeg egy egyetemes cél, mely ellentétet megoldva minden érdeket egy hatalmas harmóniában egyesít. Az emberiség eme harmóniáját megvédeni és biztosítani, ez az egész emberiség hivatása. Lehetővé tenni, hogy az emberiség minden tényezője küzdhessen eme nagy cél szolgálatá-

ban, s hogy eme hivatás teljesítésében egyiktől is el ne nyomassék, — ez az egész emberiség érdeke. Hogy az egyes népek saját céljaikat s az egész emberiség a maga egyetemes célját zavartalan megvalósíthassa, szükséges, hogy a népek között, — a mint a politikai tudomány mondja, — az *egyensúly elve* érvényesüljön. Ez az elv nyugtatja meg a gyöngébb népet arra nézve, hogy a hatalmasabb nemzet őt el nem nyomja. Ez állít az erős nemzet hatalmi terjeszkedése elé korlátot a nélkül azonban, hogy ezzel a nép szabad, független fejlődését a tétlenség és rabság bilincseibe kényszerítené. Az emberiség egyetemes célját előmozdító egyensúly megvédése szintén kötelesség. A hol hatalmi túlterjeszkedés ezt az egyensúlyt veszélyezteti, ott a fegyverrel védekezés, a háború szintén kötelesség.

Montesquieu-nél is megtaláljuk ezt a gondolatot. Azt mondja: „a háború akkor is jogosulttá lesz, ha egy nép látja, hogy a hosszabb béke egy másik népnél oly helyzetet teremt, mely őt tönkre teheti és ha a támadásban látja az egyetlen eszközt, melyvel ezt a veszedelemet megelőzheti.” (*Montesquieu: Geist der Gesetze*. I. 225.) Ez az a háború, melynek célja a nemzetek között fennálló egyensúly megőrzése. Mégis nem tudnám Montesquieu egész állítását aláírni. Úgy gondolom, hogy ez a háború, mit az egyensúly fentartására jogosnak ismerünk el, szintén csak védelmi háború lehet. De a jog és erkölcs szempontjából csakis akkor lesz az jogosulttá, ha a szükség mezében jelenik meg s védelmi jellegét megőrzi. Az egyensúly biztosítása, vagyis más nemzetek fejlődő hatalmának ellensúlyozása, a mennyiben az nem jár jogsérelemmel, — még nem teszi szükségessé a békés állapot megszüntetését s a fejlődésnek erőszakkal megszakítását. Méltán utalhatunk itt az önerősítés ama számos tényezőjére, mely nem más nemzet hatalmának megtörésével, hanem saját nemzeti hatalmának erősítésével törekszik az egyensúly elvének fentartására, s ezzel együtt az egyetemes és nemzeti célok biztosítására.

A jogos háborúkról szólva ne felejtszünk meg arról, hogy van az emberiségnek még egy szent erkölcsi kincse: ez a *vallás*. Mint jogos küzdelmek állnak előttünk azok a harcok, melyeket az elnyomott vallás felszabadításáért, a lelkiismereti kényszer megszüntetéséért küzdött végig az emberiség egy része. Nem hódítási vágy, nem a zsákmányul eső kincsek bírása, nem a „győzők jogának” érzéki boldogsága, hanem szent eszme adott nekik erőt s imádkozva Isten nevével indultak harcba, nem magukért, hanem az Istenért harcolva. Védelmi háború ez, a legszentebb, a mit elképzelni lehet.

Eddigi fejtegetésünk eredményét röviden összefoglalhatjuk. A háború, mint a hódítás, terjeszkedés, zsákmányolás eszköze, minden jogi és erkölcsi alapot nélkülöz. Mint a szabadság, alkotmány, vallásos meggyőződés védelme azonban teljesen jogos, s az erkölcsi felfogás előtt teljesen indokolt. Az első esetben a fegyver gyilkos fegyver, a másodikban a jog fegyvere; ott a küzdő gyilkos, kinek kezéhez ártatlan vér tapad, itt a küzdő hős, kinek lelke megtisztul a kötelesség tüzeiben. Mikor a háború jog, akkor kötelesség is. Mert az Istentől adott erkölcsi kincsért vérünk kullásával harcolnunk, s nemzeti méltóságunk szentségét éltünk feláldozásával védeni, — nem csak jog, hanem kötelesség is. A háborút megszentelt a védelmezett cél, mely a nemzet s az egész emberiség haladásának irányát jelöli.

És ezzel elérkeztünk azon ponthoz, hol bebizonyíthatjuk, hogy a háború illetően megítélése sem a szentírás, sem egyházunk symbolikus könyveinek felfogásával nem ellenkezik.

3. A keresztyénségnek a háborúval szemben elfoglalt álláspontját rendszeresen rosszul magyarázzák. A szeretet és békesség vallásával semmiképen sem tartják összeegyeztethetőnek azt a vérontást, mely oly sokak életét és boldogságát rabolja el. És megfejtkeznek azokról a kincsekről, melyek értéküket éppen a keresztyénségnek köszönik, megfejtkeznek a jogról és erkölcsi eszméről, mely éppen a keresztyénségben találja a maga megszentelőjét. Felejtik, hogy sokszor a halál drágább, mint az élet, a vérontás szentebb, mint a békesség.

A védő-háborúk jogosságáról tanuskodik úgy az ó-, mint az újszövetség számos helye.

A *zsidóknál* Israel ellensége Jahve ellensége s az ellenük folytatott küzdelem „Jahve háborúja.” Ez a küzdelem az Isten tetszésével találkozok, sőt maga az Isten segíti diadalra az ő népét. Gondoljunk csak *Amálek* és *Israel* harcára. Nem Mózes fölemelt karja, hanem az Isten vezette diadalra a népet. (II. Mózes 17, 11.)

A kik Israel segítségére jönnek, Jehovának segítenek. *Méróz* és annak lakosai fölött átok hangzik el, mert „nem jöttek hadba az Úr segítségére.” (Birá 5, 23.)

Különösen jellemző annak a háborúnak leírása, melyben az *emoreusok* öt királya hadakozott *Gibeon* ellen. Az Úr maga küldi Jozsuét a harcba. Megy is, — s az ellenségre tör nagy hirtelen. De azért a következő vers nem neki tulajdonítja a diadalt, hanem az Istennek. „Megfutamtá őket az Úr Israel előtt.” (Jozsué 10, 10.) Jehova azonban nem elégszik meg azzal, hogy így látatlanul segíti népét, hanem mikor futottak a bethroni lejtőn, „nagy köveket hullata rájuk az égből egész Azekáig.” A történet azt is elmondja, minő nagy része volt az Istennek az egész diadalban. „Többen valának, a kik a köeső miatt haltak meg, mint azok, kiket fegyverrel öltek meg Israel fiai.” (Jozsué 10, 11.) Sőt oly kedves volt az Isten előtt ez a háború, hogy még a természet rendjét is felfüggesztette, s megállította a napot *Gibeonban* és a holdat *Ajalon völgyében*, mignem a nép bosszút nem állott az ő ellenségén. (Jozsué 10, 14.)

A háború tehát szent volt az ó-szövetség népe előtt. Maga az Isten hadakozott értük. Táborba vitték a szövetség ládáját is. (I. Sám. 4, 6.) A katonák háború előtt még szertartásnak is vetették alá magukat, „felszentelt vitézek”-nek (Ezs. 13, 3.) neveztettek, s a vezérrel, főemberekkel együtt mindannyian „felavatattak.” (Jer. 51, 27.)

Ezek a vonások mutatják, hogy a háború az ó-szövetség felfogásával nem ellenkezik, sőt a védelmi háború jogos, — és Isten előtt kedves.

Hát az *új-szövetség* mit mond?... A háborúról, — igaz, — nem beszél a Krisztus. De szól a *felsőség* fogalmáról s arról a hatalomról, melynek jelvénye a kard. A hatalmasság az Istentől van, — olvassuk a római levél 13-ik fejezetében, — azért a ki a hatalmasság ellen támad, az Isten ellen támad s büntetést szerez magának. A következő vers pedig álljon itt szó szerint. A hatalmasság „nem ok nélkül viseli a fegyvert, mert Isten szolgálja s bosszújának megállója azon, a ki gonoszt cselekszik.” (Róm. 13, 4.) Ha ehhez a kijelentéshez hozzáveszünk, hogy a hatalmasság megsértése nemcsak a haza határain belül, hanem azon kívül is történhetik, s hogy a hatalom jelvénye akkor is a védelem és a megtorlás eszköze marad, — úgy előttünk áll a védelmi háború jogossága.

Az új-szövetség eme elvi megítélése mellett szólhatunk egyéb bizonyságokról is. A Krisztusnak lett volna alkalmja megbélyegezni azokat, kik hivatásuknál fogva a fegyver viselésére vannak kötelezve, de sohasem tette.

Isteni bölcsessége bizonyára tudta, hogy vajjon azt a fegyvert a sérthetetlen jog és szent kötelesség is kivonhatja-e hüvelyéből, avagy pedig csak a durva erőszak és a jogtalan hatalmi vágy. Hogyne mondott volna kárhóztató ítéletet a vérontás bérelt emberei felett!... Nem tette!...

A kapernaumi századost meghallgatta, hitet követelt tőle, de egy szóval sem mondotta, hogy vesse el fegyverét s hagyja ott eddigi hivatását (Luk. 7. 1—10.)

Az új-szövetség felfogásának jellemzésére még két példát említhetünk. Az első *Keresztelő Jánosról* szól. Az evangélista elbeszélése szerint (Luk. 3. 10—14.), nagy sokaság megy ő hozzá azt kérdező: „mit cselekedjünk?...“ És az „útegyengető“ felel. Bizonyára úgy, hogy az utána jövő Messiás nehéz munkáját megkönnyítse. A gazdagokat jószívűségre, a publikánusokat igazságosságra inti. Mindegyiket eddigi bűnei elhagyására akarja bírni. Eljönnek a vitézek is, és kérdezik: „mi pedig mit cselekedjünk?...“ Keresztelő János feleletében hármat kíván: senkit meg ne rontsatok, senki ellen ne patvarkodjatok, és meglegedjete a ti zsoldotokkal. — de nem kívánja tőlük egy szóval sem, hogy katonai hivatásukat tagadják meg. Vajjon az „útegyengető“ ne talált volna más feleletet az oly világos kérdésre: „mit cselekedjünk?...“

A másik példa a pogány *Kornéliusról* szól. Százados volt. És mégis hivatása nem volt akadály az isteni kegyelem útjában. Dacára a fegyvernek, melynek szolgálatába szegődött, a „jámbor és istenfélő“ nevet nyerte az apostolok cselekedetei könyvének írójától. (Act. 10. 1—3.)

A szentírás mellett méltán érdekel minket a *symbolikus könyvek* felfogása. Igaz ugyan, hogy a nagy káté a háborút az ördög művének tartja. (Müller: Die symbolischen Bücher. 8 kiadás, — nagy káté: 4-ik kérés, 477. l.) de azért arra int: imádkozzunk, hogy az uralkodó „a török és minden ellenség fellett diadalmaskodjék“ (u. o. 476. l. H. ö. Ág. hitv. 21. cikk 47. l.)

Az *ágostai hitvallás* szerint a felsőség hatalmához tartozik nemcsak az ítélethozás és büntetés, hanem egyszerűen a „jogos háború viselés.“ (u. o. Ág. hitv. 16. cikk 42. l.) Az *apologia* ugyanazon pontja pedig egy lépéssel tovább megy, midőn azt mondja, hogy „hadat vezetni a közös béke érdekében“ kötelesség. (u. o. Apologia. 16. cikk 216. old.) Ebben a két utolsó bizonyosságban igazán benne foglaltatik a háborúnak egész jogi és erkölcsi megítélése.

Egy kis iratában Luther is foglalkozik a háború kérdésével. Egész felfogása megnyilatkozik abban az imádságban, mit a háborúba induló katonáknak írt. Azt mondja: az a katona adjon halált, hogy az ő szolgálata nem bűn, hanem kedves engedelmesség az Isten előtt. Az ő kezébe ajánlja testét, lelkét, úgy menjen a küzdelembe. („Ob Kriegsleute auch in seligem Stande sein können?...“)

A szentírás, a symbolikus könyvek, s Luther felfogása egyértelműleg bizonyítják, hogy a védelmi háború jogosult. A keresztyénség kárhóztatja ugyan a hasztalan vérontást, de a hol a nemzet s az emberiség célja követeli a védelem fegyverének kivonását, ott elismeri annak jogosságát. Míg egyfelől a háborút joggá és kötelességé teszi, addig másfelől ítéletet mond azok fölött, kik nemzetek szabadságát és méltóságát veszélyeztetve, meg gondolatlanul a vérontást okozták. Nem azok bűnösök, kik a harcmezőn az ellenfél életét kioltják, hanem azok, kik a nemzeteket ellenfelekké teszik.

A védelmi háború az emberi bűnösség szülötte, megszüntetni tehát nem lehet. A míg a föld föld marad,

s nem lesz a maga teljességében Istennek országa, a míg emberek és nem angyalok laknak mindenfelé, az emberi bűnösség mindig teremt oly viszonyokat, melyben a békesség és egyensúly visszaállításának eme rettenetes eszköze is jogosulttá válik. Nemcsak Israel korában, hanem még ma is lehet Istennek háborúja. Mikor az általa alapított hatalmasságot durva kezekkel megtámadják, mikor az általa adott szent kincsét megsemmisítéssel fenyegetik, akkor a háború az ő haragjának megállója a gonoszságot cselekvőkön.

* * *

4. A háborúnak ezen megítéléséből önként következik *a keresztyén vallás néhány követelése*. Mindenekelőtt azt kívánja a ker. vallás, hogy a háború legyen az erkölcsiség által megszentelt háború. Dicsőség-keresés, hatalmi vágy, terület-hódítás ne legyen sohasem a háború indoka, csak a jogsérelem, az elkerülhetlen szükség.

Azok, kiknek hatalmában ott van a háború megindításának joga, ne felejtkezzenek meg arról, hogy csak akkor jogosult a háború, ha az egyszerűen kötelesség is. A császárok és királyok gondolják jól meg az utolsó szót. A háború megindítása előtt ne csak az államférfiakkal tanácskozzanak, hanem saját lelkiismeretükkel is; — s még inkább magával az Istennel.

Az a kívánság, mi *Plátó* illemtanában van, hogy az ország ügyeinek intézői philosophusok legyenek, bizonynyal csak álom, minek megvalósulása nem is kívánatos. De annál kívánatosabb, hogy az uralkodók lelkében éljen az ember és emberiség célját kutató philosophus ama bölcsesége, mely az isteni törvényben tanulja megismerni a célhoz vezető utat. Ismerjék meg az élet értékét és ne felejtsek, hogy a rájuk bízott népek életéről ők a felelősek.

Ne gondolják, hogy az a fegyverbe öltöztetett katona egy élettelen hadi eszköz, mely az önkény parancsára hol ide, hol oda mozdul, mint a kerekeken tolható ostromágyú, ne gondolják, hogy az olyan, mint egy hatalmas gépezetnek élettelen kicsiny része, a mit megsemmisülés esetén a fegyverkovács ujjal cserél fel, hanem érezzék, hogy mindegyik egy-egy különálló individuum, melynek élete felett egy magasabb erkölcsi kötelesség rendelkezik. Akármelyiket döntik le, egy templomot döntenek le benne, mindig egy templomot!...

Kant beszél egy görög uralkodóról, hogy a harcra készen álló seregek életét kímélni akarván, páros viaskodásra hívta ki a bolgár fejedelmet. De elutasító választ nyert. Az indokolás pedig így hangzott: „a kovács, ha harapófogója van, nem veszi ki az izzó vasat a tűzből pusztá kézzel...“ A kovácsnak igaza van!... Mert a harapófogónak az a rendeltetése, hogy az ő kezét kímélje. De annak az uralkodónak már nincsen igaza! Mert az a hadsereg nem vasból készült élettelen szerszám, hanem érző, gondolkodó emberek egyesülése. És nem is az a rendeltetése, hogy egy ember szeszélyét kielégítse, hanem, hogy egy egész nép legszentebb érdekeit, erkölcsi kincsét, szabadságát védelmezze.

A modern jogtudomány az a része, mely a nemzetek között felmerülő ügyek megoldásának módzatait állapítja meg, — *a nemzetközi jog*, — az állam jogainak helyreállításánál valóban szem előtt tartja a ker. vallásnak a háború megindítására vonatkozó ama követelését, mit az elébb említettünk. Először a barátságos kiegyenlítést kísérli meg, majd kényszer szabályok alkalmazásával a diplomatikai visszatárlás útjára lép, s csak midőn mindez a jogsérelem orvoslásával hiábavalónak bizonyul, csak akkor fordul a háborúhoz.

Nagyon kívánatos tehát, hogy a modern nemzetközi jog minél inkább megerősödjék és pedig erősödjék az erkölcsi elv uralomra jutásával. A jogsérelem orvoslásának minél több útját tárja fel az állami életben érvényesülő jogi tudomány, annál ritkábban állítja a szövényes diplomatai élet a nemzeteket a háború kényszerűsége elé. Ha pedig az erkölcsi elv teljes uralomra jutott, akkor tölti be a nemzetközi jog a maga hivatását, akkor teremti oly jogi világot, melyben a háború teljesen mellőzhető.

A keresztyénségnek nemcsak a háború céljára, hanem annak folytatására vonatkozólag is megvannak a maga követelése. A keresztyénség az egész háborút sokkal szelidebbé teszi. Arra törekszik, hogy a vérontás ne mossa el egészen a felebaráti szeretetet. És valóban, a háború most már nem a nagy tömeg zsákmányoló, öldöklő pusztítása, hanem *egy* ember hadvezéri tudással és előrelátással megalkotott hadművelete. Még az a Herder is, kinek szigorú ítéletét már hallottuk, kénytelen elismerni, hogy a keresztyénség átalakította a háborút, s a pusztítás összevisszaságát művészetté, a mérget orvosszerré tette. (Herder: „Ideen zur Phil. der Geschichte der Menschheit.“ III. k. 388. 1.)

A béke-congressusok arra törekednek, hogy a mi korunkban még elkerülhetetlen háború borzalmát a mennyire lehetséges, — enyhítsék a ker. szeretet és könyörületeség által. Az 1864. aug. 22-iki *genfi szerződés* azt a területet, a hol betegeket ápolnak semleges területnek, s azokat, kik ezt az emberbaráti szolgálatot teljesítik, semleges személyeknek jelenti ki, s biztosítja a harcra képtelenek hazájukba visszaküldését. A hol a békekesség lobogója a kereszt jelével jelezve helyet talál, onnan távozik az öldöklés angyala. A harcmezőnek a háború viharától szent sértetlenségben megőrzött helyei a keresztyénség diadaloltarai. És minél inkább terjed a szeretetvallása, annál ritkábbnak kell lennie a háborúnak, s ha mégis fellép, annál több oltárnak kell emelkednie a harcmezőn a békekesség, a könyörületeség védelmére.

* * *

A háború tehát lehet jog és lehet kötelesség. Megszentelheti az az Isten, ki a népeknek erkölcsi méltóságot ad, és enyhítheti az a vallás, mely az önfeladózás erényét és az Istentől nyert erkölcsi kincs szent-ségét tanítja.

De még ebben a legjobb esetben is, a háború a bűnösség megnyilatkozása marad. Egy rovás azoknak tábláján, kik másokat háborúba kényszerítettek. Épen azért mély vallás-erkölcsi igazságot fejez ki *Kant*, mikor azt mondja: „a háború befejezésekor s a béke megkötésekor nagyon helyén volna a hálaadás után az állam nevében bünbánati napot elrendelni, s kegyelmet kérni azért a nagy vétkezésért, a mit az emberiség még mindig elkövet.“ (*Kant* „Zum ewigen Frieden.“ 21 oldal.) Erre van szükség: bünbánatra!...

De ha ez a bűn emberi természetünk örök kifejezője s ha a háborút ez idő szerint az emberiség életéből kitörölni nem lehet, akkor legalább törekedjenek a hadviselő nemzetek arra, hogy keresztyénekhez méltóan viseljenek hadat. A háború istene ne az a fegyverbe öltözött, hadi szekéren tova vágató *Ares* legyen, ki előtt testvére Eris, a viszálykodás, mögötte pedig gyermekei, Phobos és Deimos, a félelem és rettegés személyesítői száguldanak, ne is legyen a római *Bellona*, ki lobogó fürtökkel, egyik kezében a bosszúállás ostorát, másikban a pusztítás fáklyáját viszi a harcmezőre, hanem legyen a földi gyarlóságtól tiszta *Athéné*, ki kötelességből a békéért harcol, a ki nem a vér gyönyöréért, nem is a

külső diadalért küzd, hanem azért, hogy a pihenés idejében mint Ergane, Mechanetis, Sophia, a tudomány, művészet, ipar fejlesztésével az emberiséget annál inkább előbbre vigye és boldogítsa.

* * *

5. A mint *Pallas Athéné* csak azért harcol, hogy azután annál áldásosabb munkát végezhesen: úgy az igazi háborúnak is célja: a béke helyreállítása. Nem a hódítás, nem a diadal, hanem a béke.

Azonban a béke megkötésénél nem szabad felejteni annak *erkölcsi feladatát*. Nem elégedhetünk meg azzal, ha az a háborúskodást ideig óráig megszünteti, hanem általa meg kell szüntetni mindazon okokat, melyek a népet háborúra kényszerítették. A békének kell biztosítani a nemzet jövő fejlődését. Ha ezt biztosítja, ha a nemzeti szabadság védője marad, akkor megoldotta tulajdonképeni feladatát.

Erkölcsi műveltségükről tesznek bizonyosságot azok a népek, kik a harcmezőn kivitt diadalukkal ezt az igazi békét keresik, s nem a terület-hódításban, nem is a hadisarc kikényszerítésében, hanem nemzetük független fejlődésében, s nemzeti méltóságuk biztosításában találják az erkölcsi diadalt. Nem mindig azok a nagyok, a kik sokat érnek el, hanem inkább azok, kik szent dolgokért sokról lemondanak.

Azt olvastam, hogy a syrakusai tyrannus, *Gelon* kötött szép békét a karthágóiakkal.

Allítólag 300 ezer ember leverése után főkivánsága az volt, hogy a jövőben Karthágó lakói mondjanak le gyermekeik feláldozásáról. Ha ily békét kötött, úgy az valóban szép példája az erkölcsi célt szem előtt tartó békének. De mily ritkán találunk ily békét!... Külső előny, meggazdagodás, a leigázott ellenség megalázása a béke célja, de oly ritkán a háború megszüntetése s a későbbi háború elkerülése!...

A háború borzalmát átérző gondolkodók telkét sokszor foglalkoztatta az örök béke eszméje. *Saint Pierre abbé*, kit XIV. Lajos háborús politikája az állami élet merész röptü reformátorává tett, egy 5 pontból álló tervezetet akart aláírni Európa összes hatalmas uralkodóival. („Projet de paix perpétuelle entre les potentates l'Europe. 1713.) E szerint kötelezik magukat arra, hogy a felmerülő viszályokat sohasem intézik el háború által, hanem a szövetségben résztvevők ítéletére bízzák a megoldás módját. A háborút tehát a nemzetek felett álló, általuk alkotott szövetség szüntetné meg. A szövetség hatalmát nemcsak az uralkodók adott szava, hanem az államok évről-évre történő jelentékeny pénzbefizetése tenne erőssé. De mi történik akkor, ha valamelyik állam késedelmeskedik magát a szövetség ítéletének alávetni?... Igazán mosolyog az ember, mikor a kegyes abbé tervezetének 4-ik pontját olvassa, mely szerint ily esetben maga a szövetség *háborúval* kényszeríti a renitens államot kötelességének megtartására. Egy szövetség, mely az örök békéért háborút visel. Természetes az egész béke-tervezet *Saint Pierre* többi holt ideái között maradt eltemetve.

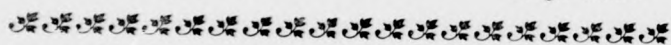
A francia-porosz háború hatása alatt írta *Kant* már említett művét: „A örök békéről“ (1795.) Telve gúnynyal és csipős szellemességgel sorolja el azokat a föltételeket, melyek megvalósulása az örök béke biztosítéka. Azt kívánja. 1. ne tekintsek békekötésnek az olyat, mely rejtetten a következő háború okát foglalja magában. 2. Szabad államot ne lehessen örökösödés, megvétel, vagy elajándékozás útján elfoglalni. 3. A fennálló hadseregeket is lassanként meg kell szüntetni. 4. Az államadóságot korlátozásával meg kell nehezíteni a háborúviselést.

5. Az államok ne avatkozzanak egymás alkotmányába és kormányzatába. 6. A háború folyama alatt ne kövessenek el a hadakozók olyasmit, a mi a békekötés után a bizalom és becsülés helyreállítását lehetetlenné teszi. (I. rész. 5—8 old.)

A más véleményen levők mosolyoghatnak ezeken a tételeken, de azt hiszem mindenki kénytelen elismerni, hogy a mit *Kant* az örökbéke alapjaként megjelöl, az valóban helyes. Mert az nem egyéb, mint a nemzeteknek egymás iránt tartozó tisztelete. Ha a nemzetek tisztelik egymás jogát és tisztelik a saját küzdelmük célját képező szent eszmét, akkor a háború meg fog szünni. A mint most az egyének viszályait törvények alapján békésen intézik el az államok, úgy a jog folytonos fejlődése elhozza azt az időt, midőn a nemzetek vitái is mind békés megoldást nyernek. Akkor jön el az idő, midőn az erkölcsiség lesz a politika vezérelve s morális politikusok és nem politikus moralisták jelölik ki a nemzetek életét irányító elveket.

Az ó-szövetség prófétája is örök békeről álmodik: Együtt lakozik majd a farkas a báránnyal, s a párduc a kecskefival. És látja azt az időt, midőn az emberek fegyvereikből kapákat, dárdáikból metszőkéseket készítenek, mikor nép népre kardot nem emel és hadakozást többé senkisé nem tanul. (Ezsa. 11, 6; 2, 4.) Ez lesz az örök béke!...

Nagy gondolkodók sejtelve, s a próféta álma lesz-e valamikor is valóság?... Elpihen-e itt a földön egyszer a háború vihara egészen, avagy csak a horpadt sírokat enyészítő temetőkert kapujára írhatjuk ezt a szép szót: „örök béke?...
Kapri Béla.

Adatok a körmöcbányai ág. h. ev. egyházközség multjából.

A körmöcbányai ág. h. ev. egyházközség a legrégibbek egyike hazánkban.

Két canonica egyházlátogatást éltem meg itt, 1886-ban és 1900-ban. Midőn az elsőhöz az egyházlátogatási jegyzőkönyvet megszerkeszteni készültem s az utolsó, az 1863-iki egyházlátogatás jegyzőkönyvét előkerestem, vajmi keveset találtam abban e régi egyház gazdag és mozgalmas multjából. Böngészni kezdtem s a városi gazdag, az egyházi kevésbé gazdag levéltárban, a városi pénztári naplókban, az anyakönyvekben s ezekből s egyéb forrásokból (Klein, Hornyánszky stb.) sok, talán általános érdekű adatot találtam. Az 1900-iki vizitáció előtt még ezzel sem elégedtem meg, tovább kutattam, s ekkor a város és egyház multját jól ismerő városi levéltáros, Krizsko Pál is volt segítségemre. Ekkor sikerült egyebek közt a lelkészek névsorát a hitjavítástól kezdve minden hézag nélkül összeállítanom. Közlöm azt; tán hasznát veszik azon testvérek, kiknek egyházai itt előfordulnak; mások tán kiegészítő, helyesbítő adatok birtokában vannak, melyeknek közlését kérem s így hozzájárulhatunk hazánk egyháztörténetének megírásához egy-két adattal.

Körmöcbányán, melynek és a környék lakosai valószínűleg Szászországból, Thuringiából származnak, minden bizonynyal már a XVI. század huszas éveinek elején hirdettetett az evangéliom Luther szellemében. Van a városi levéltárban ezen korból egy némileg idevágó adat, melyet azonban nem merek a reformációra vonatkoztatni, de érdekes, azért közlöm. Egy özvegyasszony háza került eladásra, mihez a király engedélyére volt szükség; az

engedély 1518-iki szeptember 1-én kelt azon megszorítással, hogy a ház eladható akár hungarus, akár bohemus, akár alemannusnak, de mindenesetre „christiano, sed non schismatico.“ Korai volna a schismaticust a lutheranusokra vonatkoztatni; ha „bohemus“ benne nem volna, lehetne az itt is járt hussitákra gondolni, de inkább vonatkoztatom a schismaticust a nem egyesült görögökre, kik a bányavárosokból ki voltak zárva.

A besztercebányai rk. püspökségnek 1876-ban, 100 éves fennállásának emlékére kiadott, sok érdekes adatot tartalmazó történeti névtára is bevallja Körmöc történetében a 307-ik lapon: „Videtur hic *maturius* quam alibi protestantismus pedem figere coepisse.“

Hogy *Cordatus Konrád* és *Kreislin János* körmöci származású budai lelkész, kik másutt is működtek a hitjavítás érdekében, 1522-ben itt is megfordultak, valószínű. A selmei jegyző, Franfordinus Pannonius Bertalan egy a helybeli városi jegyzőhöz, Eysker György Bertalanhoz 1522-ben intézett levelében örömmel megemlékezvén „de nostro Luthero“, tudakozódik *Cordatus* felől, kiről értesült, hogy Körmöcbányán van. Bizonyos azonban, hogy *Cordatus*, ki Besztercebányán is buzgólkodott a reformáció ügyében s *Kreislin* (*Kreusel*) *János* 1525-ben Luther szellemében hirdették itt az evangéliumot. Bepanaszoltatván, Szalkai László primás Budára idézte és bebörtönöztette őket; de a helybeli polgároknak a besztercebányaiak által is támogatott közbenjárása folytán szabadon bocsátotta.

Schmalnak azon általánosan hitelesnek elfogadott állítása,¹ hogy m. Scheider Pál rector 1530 körül buzgólkodott a reformáció érdekében s Achatust is ő hozta ide Kassáról, itteni adatokkal nem támogatható. Scheider nem rector volt itt, hanem érseki pisetarius,² s mint ilyen aligha gondoskodott lutherszellemű papokról, sőt a reformáció ellensége volt.³

1553—55-ig működött itt a Melanthon által ajánlt *Niccus Pál*⁴

A város reformálása bámulatos lépésekkel haladt, a lakosok mind evangélikusok lettek, a három templom az ő birtokukba ment át, hosszú időn át (tán 1649-ig) nyilvános rk. istentisztelet nem is tartott, az egyházi ügyek a városi tanácsban tárgyalattak, s az egyházi szükségleteket a városi pénztár fedezte. Már a XVI-ik században virágzó főiskolájuk is volt.⁵ S a mint Körmöcbánya különben is a hét bányaváros feje lett (azért most is *fő* bányavárosnak nevezetik), 1536-tól kezdve ezek egyházi életök központjául is tekintették⁶ és zsinataikat is gyakran itt tartották, pl. 1558, 1569, 1577 és 1580-ban. E szerint Körmöcbánya bizonyos tekintetben a mostani bányakerület bölcsőjének tekinthető.

¹ L. Fabó Monumenta II. 54 és III. 234.

² Az esztergomi érsekek egészen 1848-ig a kivert aranypenz után bizonyos részt, a „pisetum“-ot huzzák. A verés ellenőrzése és a pisetum átvétele céljából itt külön hivatalnokot, a pisetarius-t tartották s külön házuk is volt, a pisetház, mely csak a jelenkorban lett eladva, mint felesleges.

³ Rector azon időben a városi számadások szerint Einsetzer István volt.

⁴ Melanthon levelének eredetije megvan most is a városi levéltárban. Hú fénykép-másolatban s Krizsko Pál magyarozatával ellátva külön-külön magyarul, németül és tótul, kiadta a Luther-társaság 1897-ben.

⁵ Ennek történetét megírta Hlatky József főreáliskolai tanár két iskolai Értesítőben, de azután külön füzetben is jelent meg.

⁶ A hét bányavárosi egyházmegye 1536-ban szervezkedett, mivel azonban az egyházi ügyeket magok a városi hatóságok vezették, az első esperest mag. *Eberhard Mátyás* selmei lelkész személyében csak 1577-ben választották. Ez 1580-ban meghalván, az esperesi hivatal ismét betöltetlen maradt, mert a városok nem tudtak megegyezni, hogy melyiknek a papja következék az esperesi tisztben.

A virágzó állapot egészen 1673-ig tartott. Tán már előbb is megzavarták a Lippay érsek által 1649-ben ide telepített ferencrendű szerzetesek, de a halálos csapást a helybeli egyházakra is az 1673-iki év mérte. A templomok elvették s a lelkészek kénytelenek voltak a várost elhagyni. *Lucius Lajos* tót lelkésznek már 1673-iki szept. 20-án éjjel kellett elmenekülnie, *Graff János* és *Neckl Dániel* német lelkészek 1674-iki év január végén távoztak.

A piactemplom¹ a Tököly-féle felkelésben 1678-ban és 1680-ban, de mindig csak rövid időre ismét az evangélikusok kezére került. A szécsényi országgyűlésből kiküldött bizottság 1705-iki október 18-án a vár- és Erzsébet-templomot az evangélikusoknak ítélte oda, négyből kettőt, mert még mindig a lakosság felét képezték, a piactemplom a kolostortemplom a katolikusoknak maradt. Ezen állapot 1709-ig tartott, november 19-én a két templom kulcsai Heister tábornok parancsára az evangélikusoktól elvették.

Az 1673-iki évvel kezdődik az egyház történetének új korszaka; egészen új viszonyok között látta magát. Lélekszámban megfogyva, a városi segélyből kizárva, saját erejéből kellett berendezkednie. 1682-ben megkapván a szabad vallásgyakorlat jogát és templomépítési engedélyt (de templomot csak a városon kívül építhettek) előbb egy magánháza rendezték be imatermüket; onnan, mert közel volt a vártemplomhoz, elzavartatván, 1688-ban egy majort vettek azon a telken, melyen a templom s a lelkészlak most is áll; itt a meglévő épületet kettős templommá alakították át úgy, hogy földszint a tót, az emeleten a német gyülekezet egy időben tarthatta istentiszteleteit.

1824—1826. felépítették bel- és külföldi segélylyel a mostani templomot.

A lelkészek névsora.

1. A német egyházban.

— 1528 szeptember 28-ig *Kristóf*, az utolsó rk. parochus, kit a hitjavítás itt talált s ki ugyan nem csatlakozott hozzá, de úgy látszik, nem is ellenezte.

1529 április 4—1534 február 27-ig mag. *Hensel Achatius*.

1534 február 28—1535. *Bayer Melchior*, meghalt április 15-én.

1535 május 7—1536 január 1-ig *Keresztély*.

1538 augusztus 4—1542 január 6-ig *Klein János*, Korponára távozott.

Azután, úgy látszik, ideiglenesen *Mátyás*.

1544—1550 október 10-ig ismét *Klein János*, ki Korponáról visszajött.

1550 október 11—1556 *Mátyás*. Az ő idejében jött 1553-iki december 22-én a porosz-sziléziai Namszlanból származó és Mélanthon által ajánlt *Niceus Pál* concionatornak, másodlelkésznek, ki 1556-iki február 28-ig volt itt. Hová ment? — nem tudni.

1558—1560 április 26-ig *Windeck Jeromos*.

1560 június 1—1561 október 24-ig *Adler Gáspár*.

1562 november 28—1572 április 4-ig *Melzer Bálint*.

Alatta említettnek, mint diaconok a helybeli származású *Sebald Erasmus*, ki 1563-iki május 15-én Wittenhergben lett felavatva. Az 1569-iki zsinatnál már mint belabányai, az 1577-ikinél mint bakabányai lelkész volt jelen; továbbá *Franz Gáspár* (1565—70), ki az 1569-iki zsinat aktáit mint concionátor írta alá.

1572 április 10—1577. *Latusius Severin*, bielitzi, előbb diacon. Neve előfordul az 1577-iki zsinat kánonai alatt. Meghalt augusztus 24-én. Vele hivataloskodott a morvaországi titscheini származású concionator *Scholtz Tamás*, meghalt 1578 elején.

1577 szeptember 16—1580 október 28. *Timeus Tamás*, aláírta az 1580-iki zsinat aktáit.

1580 december 2—1582 július 6. *Reusz Dávid*, előbb concionator, azután lelkész.

1582 július 7—1586. *Siegel András*, 1580—82 concionator, itt halt meg május 22-én.

1583 január 25—1598 *Senensis Mihály*, egy ideig ideiglenes minőségben, itt halt meg.

1591 november 22—1599 november 27. mag. *Goltzius Joachim*, brandenburgi származású, előbb rector volt Iglauban, hová vissza is tért. Az ő idejében voltak diaconok *Wüsz Tóbiás* (†1598 július 11-én) és *Wanner István* (1593—1596-iki december 21-ig.)

1600—1603 mag. *Gebelius Miklós*, szilézia-schweidniti, 1590-ben jött ide scholae rectornak, lelkészszé 1600-iki január 10-én választott meg s a tanács által Odera melletti Frakfurtba küldetett felavatás végett; meghalt december 6-án.

1604—1631 *Scholinus Kristóf*, turóc-alsóstubnyai: június 12-én jött Turócszklenóról. Vele együtt hivataloskodott *Minor Jakab* (1613—1623), ki előbb Dobronán és Ürvölgön volt Zólyomgyében, itt halt meg 1623-ban.

1610—1626 mag. *Nanticorvius Mihály*, külföldi. 1598-iki október 10-én Iglauból jött concrector-cantornak, azután concionator volt 1610-ig; ezen évnek augusztus 16-án főlelkésznek választották meg; 1622-ben a hét bányaváros esperese lett, meghalt november 4-én s a vártemplomban lett eltemetve. Arcképe megvan a levéltárban. Helyébe jött

1627—1652 mag. *Urtsberger János*. Megválasztották június 1-én, meghalt január 22-én. Mint diacon működött vele *Lang Kristóf János*, körmöci.

1653 augusztus 9—1661 májusig mag. *Pinner Tivadar*, besztercebányai. Urtsberger és Pinner alatt concionatorok voltak: mag. *Rulich Bálint*, ki 1628-iki júliusban Selmece ment át, hová a körmöciek nem szívesen és csak azon feltétel mellett bocsátották el, hogy vissza jön, ha a főpapi állomás náluk megürül. Mint selmeci lelkész bányavárosi esperes is lett.¹ Továbbá *Reichnitz Pál* (1628—1646) és *Ziegeldorfer Márk* (1646—1658). Pinner utódja lett

1661 december 1—1665 június 28. mag. *Seelmann Keresztély*, kóburgi. Előbb soproni rector volt. Körmöci lelkészül felavatta őt Musay sup. a Sopron melletti Harkán. 1665-ben Lőcsére ment, honnan távoznia kellett, meghalt külföldön.

1666 május 29—1674. *Graff János György*, steiermark-leutschachi igazi *martyr*. A soproni tanács ösztöndíjával Wittenbergben, Lipsében, Helmstädtben, Bazelben és Tübingában tanult. 1655 február 26-án Bazinba került rectornak, 1658-iki augusztus 22-én Németprónára, honnan két év múlva száműzetett; 1661-től Modorban működött, hol 1663-ban a törökök által elfogatván, az esztergomi agának adott el. Ezen fogságban sokat szenvedett, úgy hogy az itt kapott sebekben egészen haláláig sinlődött. Barátai által 600 forintot kiváltatván, ismét Modorban működött. 1666-ban a körmöciek ismételt kérésének engedve, ide jött. Ide jövetelével kezdődik a német keresztelési anyakönyv. 1673-ban elvételén az evange-

¹ Ezt 1880ban a talajszűpedések folytán az utolsó köig le kellett bontani.

¹ Breznyik: A selmeci egyház és lyceum története II. 16. és 24. lap.

likusoktól a vár- és piactemplom, hivataloskodását az Erzsébettemplomban folytatta; innen is kiszorítottván, azon parancsot kapta, hogy 3 óra alatt hagyja el a várost, mely rövid határidő azonban híveinek közbenjárására 3 napra hosszabbított meg. 1674-iki január 29-én kemény hidegben hagyta el a várost kis gyermekekből is álló családjával együtt Útközben katonák által elfogtatván, Lietava várába vitették, honnan 100 tallér árán kiszabadulván, lauzici Lissába került lelkésznek, hol virágvasárnapon tartotta beköszöntőjét. Ott halt meg 1680-ban, békóit sírjába tették.

Az ő idejében működött (1664—1671) mint concionator *Höher Mátyás*, selmeci. Wittenbergből visszatérván a zólyommegyei Urvölgyön lett diacon, innen jött Körmöcre idősb segédlelkésznek. Mivel azonban beszédjeiben gyakran a kath. tanokat tárgyalta, 1671-ben el kellett mennie s Eperjesre került. Onnan 1672-ben száműzetvén, Erdélybe ment, később Tökölly udvari papja lett. Midőn Tökölly 1678-ban Körmöcbányát is elfoglalta, a piactemplom kulcsát az egyház felügyelőjének rothenfelsi Róth Sámuelnek átadván, Höher a visszaadott templomban október 26-án tartott istentiszteletet.

Graff idejében voltak segédek *Neckel Dániel* (1659—1564) és *Schön Mihály* (1672—1674), ki Gölnicbányára került, innen Svedtérbe választották, honnan elűzetett.

1674—1682-ig az egyház el volt nyomva.

1682—1687 *Lerch Agoston*. Midőn az evangélikusok 1682-ben ismét visszanyerték a szabad vallásgyakorlat jogát, egy előkelő polgár, *Schmidegg Tamás*¹ külföldre utazott s onnan három lelkészt hozott magával: Lerchet, boroszlói származású és *Schellinsky Ambrózt*, brigait Körmöc számára (ez a szomszéd Jánoshegyet is gondozta Kékellő és a két Turesek filiákkal együtt, 1688-iki június 4-ig) és *Schröck János Frigyes* Túröcskényt (Glózerháji) számára. Lerch megérkezéig (beköszöntőjét Sz. H. u. I. vasárnapon, május 22-én tartotta) a német egyházat is a Zsolnáról 1682-iki május 29-én tót lelkésznek meghívott *Reguly Dániel* gondozta. 1687-iki május 4-én megkeresztelt Lerch a helybeli térparancsnok *Ágost Lipót* waldenci (?) örgróf intézkedésére egy Budáról származó 6 éves török fiút s egy 2 $\frac{1}{2}$ éves leányt. Ugyanazon évben, mert azon híveit, kik az úrnapi körmenetben résztvettek, megbüntettette, de különben is a plébános és a ferenciek áskálódása folytán Széchényi György primás parancsára el kellett a várost július 25-én hagynia s visszament Sziléziába.

1687—1698 *Hauck Dávid*. Okt. 10-én jött Besztercebányáról, meghalt 1698-iki márc. 20-án.

1698—1703 mag. *Wesztarp János György*, mint a holsteini ezred tábori papja jött hazánkba s Hauck helyébe választott meg. Meghívó levele március 26-ról van keltezve; meghalt 1703-iki januáriusában. Helyébe jött

1703—1720 mag. *Fischer (Piscator) János*, zólyomi kántor fia. Tanulmányait Zólyomban, Pozsonyban, Boroszlóban és Wittenbergben végezte; egy ideig Boroszlóban tartózkodott, honnan Körmöcre hivatott helyettesnek. *Wesztarp* halála után pastor primáriusnak választották. Felavatta őt 1703-iki febr. 16-án *Kokován Zabler* Jakob superintendens. 1720-iki *Miseri cordias* vasárnapján (ápr. 12-én) az oltár előtt szélhűdés érte s meghalt. — Az ő idejében, 1709-ben, kezdődik a német halotti és esketési anyakönyv.

Vele együtt (1706—1714-iki ápr. 26-ig) működött mint pastor secundarius mag. *Spindler János Tóbiás*, kőburgi bölcsezsztanár fia. Azelőtt a szászországi Bayersdorfban működött; hazánkba mint tábori pap jött s a

¹ A család később katholizált s báróságra emeltetett.

szomszédos Jánosrétre (Honeszháj) választott lelkésznek. Innen jött át Körmöcre. Összeférhetetlen természetű. pangerman egy ember lehetett. A tótokat „copak”-oknak gúnyolta s nem sajnált volna közülök egyet-kettőt lelőni, sőt a tót egyházat vallásgyakorlatától is megfosztani. A három felügyelővel folytonos viszályban élt s őket egy pünkösdi beszédjében Korach, Dathan és Abiramhoz¹ hasonlította és ezek sorsára méltóknak ítélte őket. Máskor egyik beszédjében azt mondta, hogyha Péter kardjával rendelkeznek, nem egy hívének nemcsak fülét vágná le, mint Péter a Malchusét, hanem a fejét is. Ilyen tapintatlanságokért, de különben is, mert míg kollegája a délutáni prédikációkat tartotta, ő mulatott, lakmározott, kuglizott s így híveinek rossz példát adott, elmozdították.

1720—1748 *Sextius (Sesták) János*. Született 1688-ban a lipótmegyei Rócén (atyja később nagy-szlabosi lelkész lett). Iskoláit Rózsahegyen és Boroszlóban végezte. 1712-ben Nagyszlabosra hivatott meg, onnan 1719-ben Körmöcre. Ő avatta be 1744-iki január 22-én Garamszegen *Hruskovicz Sámuel*t superintendenssé 10 lelkész jelenlétében.

1744 *Köhler (Kehler) Zsigmond*, Zsigmond bártfai kereskedőnek a fia; született 1712-iki dec. 4-én. Tanult Bártfán, Tokajban és Sárospatakon, a theológiát Thornban, 1733-ban Jenában. 1735-ben visszajövéen, egy évet otthon töltött, azután szülőföldje egyházainak javára supplikálni küldték s beutazta Németországot, Dániát, Elzászt és Svájcot. 1741-ben Besztercebányára jött német-tót lelkésznek, mely állomását azonban kollegáinak irigykedése miatt 1748-ban elhagyván, Garamszegre ment, honnan 1749-iki febr. 24-én *Sextius* helyére Körmöcre választották, de már ugyanazon év júl. 28-án *Bél Mátyás* helyére Pozsonyba távozott harmadik lelkésznek; ott halt meg 1759-iki márc. 3-án.

1749—1755 *Klein Mihály*. Bártfáról jött aug. 31-én. 1755-iki Quinquagesimae vasárnapján (febr. 2-án) a jezsuiták fondorkodásai folytán „felsőbb parancsra” elhagynia kellett állomását. 1759-ben Pozsonyba került, hol 1781-ben halt meg. — Ezen *Klein* atyja volt azon *Klein Sámuel*nek, ki a lelkészek életrajzait („Nachrichten aus dem Leben etc.”) három kötetben nagy szorgalommal, de tán nem mindenben megbízható alapossgal megírta.²

1755—1785 *Rösler János Keresztély*. Pozsonyból jött márc. 6-án, meghalt febr. 10-én.

1785—1787 *Rombauer Mátyás*, löcsei. Mint lelkészjelölt jött az egyházba; május 4-én választották meg lelkésznek. Különbfele kellemetlenségek után, főképp azért is, mert a soproni énekeskönyvet ráerőszakolni akarta az egyházra, el kellett állását hagynia 1787-iki márc. 18-án. Megvált a papi pályától is s gazdatisztnek ment a tőröcprikkopai uradalomba Révayhoz. Helyébe jött

1787—1795 *Anders János Keresztély*. Előbb *Derzenyén* volt, 1769-ben Nyítraszerdahelyben, 1770-ben Felsőbakán. 1775-ben Besztercebányán lelkész. Körmöcre jött 1787-iki ápr. 15-én. Ő volt a türelmi parancs után megalakult barsi egyházmegyének első esperese. Meghalt 1795-iki április 19-én; sírköve még áll a temetőben.

¹ L. Mózs. 16. r. Korach, Dathan és Abiram Mózes és Áron tekintélye ellen fellázadván, a föld nyelte el őket.

² Elmenetele után *Karpe Frigyes* rector végezte a mindennapi, a böjti és a vasárnapi áhitatosságokat, a lelkészi funkciókat pedig a tőröcmegye-ivankofalvai lelkész, *Polereczky Mihály* Laetara vasárnapig (márc. 4-ig). Ebből az következik, hogy a német egyháznak már csak egy lelkésze volt, s az akkori tót lelkész nem bírta a német nyelvet, vagy a németek nem akartak a szolgálatával élni s inkább a szomszédokhoz fordultak kisegítésért.

1795—1825. *Lacsny György*, túróc-folkusházi. A Radvánszky-családban viselt nevelőségről 1780-ban lelkésznek ment a barsi Nagyszelezsénybe, 1783-ban az újra feléledt zólyommegyei Libetbányára, onnan 1795-iki július 14-én Körömre jött. Bámulatos szorgalmat tanúsított egyházi és politikai történeti adatok gyűjtésében és másolásában, melyek több foliókötetben megvannak levéltárunkban. Könyvtárunk nagy része is tőle származik. Barsi esperes is volt. 1824-iki dec. 12-án nyugalomba vonult; meghalt 1826-iki július 5-én, 79 éves korában.

Lacsny idejében, Pálesch tót lelkész halála után, 1818-ban a lelkészeknek egymáshoz való viszonyában azon változás történt, hogy azontúl nem választották őket többé külön-külön a két nyelvű egyház számára, hanem mind a két lelkész felváltva szolgált mind a két egyházban.

2. A tót egyházban.

1518—1524 *Pál*, a kít a reformáció itt talált.

1525—1528 dec. 24-ig *Thurzó Mihály*, ki már határozottan evang. szellemben működött.

1533 márc. 14—1550 dec. 10-ig *Mátyás*; azután 1556-ig német lelkész volt.

1550 dec. 18—1552 július 1-ig *Benedek*.

1553 május 5—1564 nov. 3-ig *Ratkorius Mihály*.

1564 nov. 19—1569-ig *Bezegh Gáspár*. Az ő idejében volt a tót egyháznál *Melezer Bálint* is alkalmazva, ki Urvölgyrőt jött ide; neve előfordul az 1569-iki zsinat határozatai alatt.

1570—1584 febr. 7-ig *Grünfelder György*, szilézia-wartenbergi előbb tanító volt itt, azután a szomszédos Karvalyra ment lelkésznek, honnan visszajött Körömre. Neve mint körmői lelkészé előfordul az 1577-iki zsinat határozatai alatt.

1584 augusztus 3—1585 *Pomiczky András*, itt halt meg május 3-án.

1585 június 8—1588 *Preter Gáspár*, itt halt meg márciusban.

1588 július 1—1601 *Ziegler Lukács*, itt halt meg augusztus 18-án.

1601 október 13—1605 május 28 *Sartori Izák*.

1606—1623 *Chrysostomus János*, a zólyommegyei Bucsról jött június 17-én, itt halt meg.

1624 március 2—1671 június *Lucius Jeremiás*.

1671 október 28—1673 *Lucius Lajos*, előbb conrector itt, 1673-ban el kellett hagynia a várost.

1682—1712 *Reguly Dániel*. Midőn az egyház kilenc évi szünet után feléledett, őt hívták meg Zsolnáról; március 25-én foglalta el hivatalát. Öreg napjaiban, ügylátszik, Major János conrector helyettesítette, meghalt július 22-én. Alatta kezdődnek a külön tót anyakönyvek, a kereszteleési és esketési 1706-ban, a halotti 1711-ben.

1712—1714 *Major János*, 1705-től conrector. 1712-iki május 12-én lelkésznek választották. Midőn a Rákóczy-féle mozgalom leveretése után Heister tábornok itt a harmadik lelkészi állomást betöltötte, épen a tót lelkészt, Major Jánost nevezte meg eltávolítandónak, de a hívek kieszközölték, hogy itt maradhasson. 1714-ben Besztercebányára ment át, innen 1716-ban Lónyabányára ment át, 1719-ben Köviben volt.

1714—1715 *Huszár János* előbb nyitra-praveneci lelkész, 1714-iki szeptember 1-én Körömre jött, itt halt meg 1715-iki január 4-én.

1715—1719 *Hagura János*. Előbbi a Zólyom. Urvölgyön működött, melynek utolsó evang. lelkésze volt, azután Lónyabányán lelkészkedett, honnan 1715-iki május 30-án jött Körömre, de 1719-ben oda visszatért.

1719 szeptembertől 1720 április 18 *Sextius János*. (L. a német lelkészek névsorát).

1720 május 22—1754 *Sztránszky Dániel*, túróci; meghalt december 30-án.

1755—1768 *Jancsovicz András*, előbb Sándor Pál udvari papja volt (hol?); ide február 16-án jött, 1768-iki június 14-én a Hontm. Teszérbe távozott.

1768—1786 *Priviczky Sámuel*. Június 15-én jött Szülyöről; itt halt meg 1786-iki április 20-án.

1786—1804 *Stomminger István*. Előbb tanító volt Felsőozoron és Tótprónán; ide augusztus 6-án jött; 1804-iki márc. 4-én Selmecebányára ment át tót lelkésznek.

1804—1806 *Kosztra János*, túróc-stiavnicskai, jún. 20-án jött, 1806-iki júliusban (Sz. H. u. V. vasárnapon) szintén Selmecebe távozott.

1806—1809 *Goldberger György*, 1793-tól zólyomradványi tanító; szeptember 22-én jött ide, 1809-iki január 15-én Udvarnokra ment.

1809 *Scholtz József*, liptó-németlipesei. Március 19-én jött a necpáli iskolától, de már szeptember 19-én távozott Aszódra, ahol ugyanazon év őszén meghalt.

1809—1818 *Pálesch György*, túróc-tótprónai; szintén a necpáli iskolától hívták meg lelkésznek és iskolaigazgatónak, október 1-én foglalta el hivatalát. Itt halt meg 1818-iki április 24-én.

3. Német-tót lelkészek.

1818—1827 *Dobrik György*, dacsolami. Visszatérvén Tübingából, Zólyomban lett a caconica visitatio alkalmával Körömre számára felavatva; beköszöntőjét június 4-én tartotta, 1827-iki szeptember 30-án átment Szügyre. Vele működött

1825—1870 *Burray Miklós* veszprém-palotai. Theologiai tanulmányát a bécsi fakultáson elvégezvén, mindjárt onnan választották meg 1825-iki január 3-án Lacsny helyébe lelkésznek és iskolaigazgatónak. Meghalt 1870-iki szeptember 30-án s halálával beszüntették az egyik lelkészi állomást, állandó segédlelkészi állomást szervezvé.

1828—1848 *Hlavács József*, liptó-németlipesei. 1828. június 17-én káplánnak lett megválasztva, ugyanazon év október 5-én Dobrik elmenetele után rendes lelkésznek és iskolaigazgatónak. Meghalt 1848-iki október 13-án. Helyébe jött mind a két minőségben.

1849—1855 *Hulyuk Mihály* kishont-rimabrezói. Ide jött 1849-iki április 10-én. Korponára távozott 1855-iki december 1-én. Ott halt meg 1880-iki december 25-én. Burray és Hulyuk hivataloskodása alatt, 1854-ben egyesítették az anyakönyveket. Hulyuk helyébe jött

1857—1880 *Kossányi József* bakabányai. 1826-ban Bialába került az ottani algyimnasium hitoktatójává és igazgatójává, 1827-ben Selmecebe tanárnak, 1838-ban Budára tanítónak, hol ő kezdett evang. istentiszteleteket tartani, 1845-ben Lévára, melynek első lelkésze volt. Körömön 1857-iki január 1-én tartotta beköszöntőjét; 1870-től kezdve egyedüli lelkésze volt az egyesült egyházközösségnek (a káplán a körmői születésű *Paulinyi Vilmos* lett.) Az esperesi hivatal több ízben viselte. 1880-ban nyugdíjaztatván egy ideig a keletkező félben levő eszéki egyházat vezette. Meghalt 1894-iki szeptember 23-án, Liptóújvárt, közel 90 éves korában.

1880-iki szeptember 3-tól *Raab Károly*.

Sokat mondanak ezen száraz adatok. Oly szépen indult, oly öröndetesen fejlődött az egyház. De nagyon változtak a viszonyok. Valamikor az egész város evangélikus volt, most a lakosságnak már csak 16%-át képezi; hajdan 4—5 lelkésze is volt — 1870-ben anyagi erejének elégtelensége miatt a második lelkészi állomást

is kellett beszűntetnie s ugyanazon évben két tanítójú iskolájáról is lemondania — az iskolák községek lettek. De a csekély számra leolvadt hívekben él még az apák hite s az egyházhoz való ragaszkodás. Az úrvacsorával éiők száma állandóan a lélekszám 100 %-a körül van; nagy gondot fordít a városban és a vidéken a vallás-
oktatásra (heti 43 órában); toronyépítési alapot gyűjt,

mely kevés év alatt 4000 koronára emelkedett, alkalmazottjai iránt a város méltányos segélye mellett anyagilag is erősödik, elismerő s a nagy katolikus tömegben minden áron igyekszik menteni és megtartani azt, a mije van, hogy senki el ne vegye koronáját!

Raab Károly.

A XLVI. Zsoltár.

(Luther éneke — latin fordításban.)

*Arx firma deus nosler stat,
Est scutum, quo legamur,
Nos omni malo liberal,
Quo undique jactamur,
Malignus genius,
Ut sternal funditus
Nostra conamina,
Jam movet omnia,
Non terra parem habet.*

*Non est humana ulla vis,
Quin subito frangatur.
Pro nobis pugnat heros is,
Quo fortior non datur.
Scin'tu quem heroem
Ipsum significem?
Est Christus, dominus,
Supremus, nescius,
Vel ab inferno vinci.*

*Quin orcus se aperiat
Immani, vasto ore,
Ut prorsus nos deglutiat,
Nec tangitur timore.
Sit mundi principis
Vultus horribilis!
Est sine viribus.
Dux ille maximus
Vel nutu istum Sternix*

*Rem dei linquet aeternam
Grex adversariorum,
Inivimus nam gratiam
A domine bonorum
Prole et conjuge
Bona nos fama, re
Vel vita spoliand!
Nil lucri facient,
Nos coelum certo manet.*

Carolus Christianus Küchler,
olim parochus Gosecanus.

